

Felosztás vagy felemelkedés? Ukrajna, Európa „nagy tortája”

Partition or rise? Ukraine, Europe’s “big cake”

KARÁCSONYI DÁVID

KARÁCSONYI Dávid: tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet; 1112 Budapest, Budaörsi út 45.; karacsonyidavid@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2564-1536>

KULCSSZAVAK: Ukrajna; geopolitika; erőforrások; migráció; nemzeti ébredés

ABSZTRAKT: A sokáig saját permanens társadalmi-gazdasági válságával foglalkozó Ukrajna 2014 után szinte egyik percről a másikra került a világpolitika centrumába, aminek oka a konfliktus mögötti sokkal szélesebb geopolitikai dimenzió, illetve az orosz-nyugati viszony kiéleződése volt.

Ukrajna hatalmas területe, természeti erőforrásai (termőföld és ásványkincsek) és népessége ellenére sem tudott szert tenni középhatalmi státuszra, ami nem csak belső okokkal magyarázható. Ukrajna valójában Európa utolsó nagy tartalékterülete, amelyről nem dőlt el még, hogy hosszabb távon az EU vagy az Oroszország dominálta tér részét képezi-e.

E regionális földrajzi szempontú írás arra kísérel meg választ adni, hogy szomszédsága miként tekint Ukrajnára: mint emberi és természeti erőforrás-tartalékterületre vagy mint pufferzónára Oroszország és a Nyugat között. Van-e esélye Ukrajnának hosszabb távon az adott feltételek mellett politikailag, gazdaságilag stabil orszaggá válni?

Az ország fejlődése mindig is a szomszédságától függött. Az ukránság csak akkor tudott önálló szereplő lenni, amikor a nagyhatalmi erőviszonyok kiegyenlítették voltak. Ilyen időszak a posztsovjeti éra is 1991 és 2014 között, amely éppen Ukrajnában zárult le.

Ukrajna a függetlenné válás óta szomszédjaihoz képest is mélyebb demográfiai válságba került. Ukrajna népessége rendkívül gyorsan elöregszik, amit csak súlyosbít, hogy szomszédjai elszívják a munkaerőt. Főként a visegrádi országok próbálják innen pótolni hiányzó munkaerejüket.

Miközben a földpiaci moratórium miatt egyelőre csak korlátozott versengés folyik nemzetközi téren is a termőföldekért, amelyek a világon a legértékesebbek agrár-potenciáljukat tekintve, a kelet-ukrajnai nehézipart súlyosan érinti a politikai válság.

Az „ukrán kérdés” megoldása valójában az orosz-nyugati viszony függvénye. A Nyugat és Oroszország közötti távolodás Ukrajna jövője szempontjából igen kedvezőtlen forgatókönyv.

Dávid KARÁCSONYI: research fellow, Geographical Institute, Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Hungarian Academy of Sciences; Budaörsi út 45., H-1112 Budapest, Hungary; karacsonyidavid@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2564-1536>

KEYWORDS: *Ukraine; geopolitics; resources; migration; national awakening*

ABSTRACT: *Ukraine has been in a permanent social, economic and political crisis since its independence in 1991 and received little public attention in Hungary until 2014 when the so-called “Revolution of Dignity”, the Russian annexation of Crimea took place and the war in the Donbas, Ukraine’s important heavy industrial region, began. Since then Ukraine has occasionally even taken centre place in global politics. The reason is its pivotal geopolitically importance situation between Russia and the West. In 2014, Ukraine finally saw the post-soviet regional order disintegrate after two decades.*

Ukraine became important for Hungary because of the increasing geopolitical attention on the Hungarian minority in Transcarpathia in the wake of new controversial language and education laws in Ukraine and Russia’s increasing intelligence activity in the region.

Ukraine’s failed economic transition and its deep political crisis during the last two and half decades cannot be explained any more solely by its internal conditions, by the East-West dichotomy, by the structural problems of its economy or by a political system characterised by oligarchs who represent its economic-political power centres. The present paper attempts to explain Ukraine’s situation by investigating some external factors.

Ukraine has vast resources such as the agricultural land characterised by the highest agro-ecological potential globally and it still has an enormous, if ageing, labour force which has created desires among some smaller geopolitical actors. The Visegrad Group (Poland, Hungary, Czechia, Slovakia) view Ukraine as a potential source to cover their own lack of labour which again is caused by outmigration to Western Europe. Germany, the USA and especially China are keenly renting big stretches of Ukraine’s arable land.

The conflict with Russia in Eastern Ukraine put the coal-based heavy industry in an especially difficult situation. The former production lines collapsed. Ukraine lost a large part of its coal and steel production potential which in turn heavily affects the mechanical engineering sector (including high-tech fields such as aerospace industries), all aggravated by the trade embargo on Russia. The new free-trade agreement with the European Union could, however, attract new automotive industries to Western Ukraine thus adopting the reindustrialisation model of the Visegrad countries. The future of Ukraine depends also on external factors, particularly on EU-Russian relations. The currently increasing tensions between them are most harmful for Ukraine’s future.

Bevezető

A sokáig saját permanens társadalmi-gazdasági válságával elfoglalt Ukrajna 2014 után szinte egyik percről a másikra került a világpolitika és a hazai közgondolkodás centrumába. Ennek fő okai a következő három pontban foglalhatók össze:

- A 2014-es ukrajnai események, a kijevi forradalom, az orosz–ukrán konfliktus kirobbanása mögötti geopolitikai dimenzió a hidegháború után a posztszovjet térségben kialakult status quo összeomlását (Averre, Wolczuk 2016), az amerikai–orosz szembenállás újraéleződését hozta el, amely az „új” (Póti 2017) vagy a „második” (Trenin 2014) vagy a „kis hidegháborúhoz” vezetett (Friedman 2014).¹ Bár a hidegháborús analógia félrevezető és hatásvadász (Monaghan 2015), a posztszovjet érárt felváltó, 2008–2014 óta kibontakozó új geopolitikai rendszer (Buckler 2009; Deák 2015; Friedman 2009) mindenképpen visszatérést jelent a korábbi

idők erős Oroszországhoz, amely nagyhatalomként katonai erővel is kész beavatkozni a volt Szovjetunió térségeiben, az ún. közel külföldön (Friedman 2014; Rácz 2008).

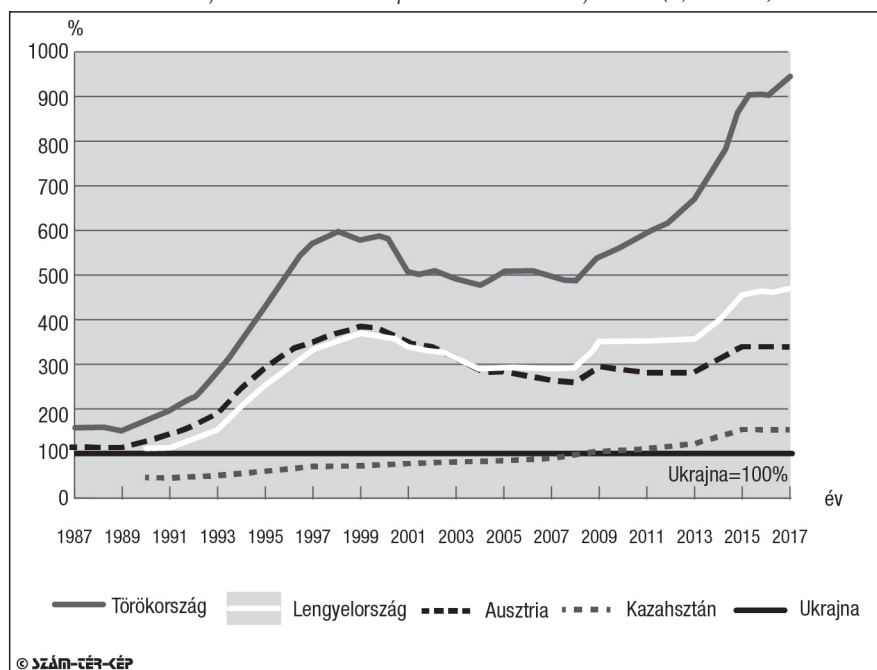
- A „nagy sakktablán” (Brzezinski 1997) eközben nemcsak Moszkva és Washington, de Berlin (Moravcsik 2015; Siddi 2016), továbbá hazánk, illetve a viseigrádi négyek is saját érdekeik mentén kezdtek politizálni (lásd bővebben Tátrai, Eröss, Kovály 2017). Ebben a legfontosabb tényező az Oroszországhoz való viszony (Marušiak 2015; Rácz 2017), ami Közép-Európában új regionális szövetségeket eredményezett (Bendarzsevszkij 2015).
- Az ukrainai események sodrában a kárpátaljai magyarság is a „nagy sakk-tábla” közepén találta magát. Egyrészt a magyar kisebbség számára igen kedvezőtlen nyelvtörvény (Cserniczkó 2015) és oktatási törvény (Fedinec, Cserniczkó 2017b) miatt Magyarország lassítja Ukrajna NATO-közeledését, azaz a kárpátaljai magyarság érdekképviseletével párhuzamosan befolyásolja az Ukrajna körül zajló globális geopolitikai játszmat is. Ennél lényegesebb, hogy a második világháború időszakára óta példa nélküli, hogy a határon túli magyar kisebbségre kívülálló harmadik ország – Oroszország – stratégiai eszközként tekintsen Ukrajna helyzetének befolyásolásában (Kolozsi 2018; Panyi, Moroz, Szczygieł 2018; Royce 2014).

Korábbi írásaimban rendre a belső viszonyok, a megosztottság (Karácsonyi 2006, 2007; Karácsonyi, Kocsis et al. 2014; Karácsonyi, Mezentsev et al. 2014) alapján próbáltam Ukrajna regionális földrajzát értelmezni a társadalomföldrajz módszertana segítségével. A 2014 utáni Ukrajna megértéséhez azonban elengedhetetlen a nagyhatalmi centrumok (pl. Washington, Moszkva) geopolitikai *think tank*-jei által publikált, sokszor nem tudományos alapokon nyugvó, hanem politikai háttérű stratégiák, újságcikkek számbavétele is. E tanulmány egy kísérlet a két megközelítés ötvözésére, amelyben a keret a geopolitika, a tartalom a regionális földrajz.

Miért lényeges a (geo)politikai keret bevonása a vizsgálatba? Belső viszonyait tekintve Ukrajna a maga 600 ezer négyzetkilométerével az európai kontinensen a második legnagyobb, természeti erőforrásokban bővelkedő területet birtokolja, ami alapján jóllehet minden esélye meglenne a regionális középhatalmi státuszra, mégsem az. Kézenfekvő az összevetés az Európai Unió (EU) és a Moszkva dominálta Eurázsiai Unió (EaEU) közötti térség másik nagy államával, Törökországgal, amely Ukrajnával ellentétben önálló nagyhatalmi tényező. Ráadásul Ukrajnához hasonló földrajzi dimenziókkal rendelkezik, nála kétszer népesebb és egyharmaddal nagyobb területű, illetve az 1980-as években nagyjából hasonló méretű, fejlettségű gazdasággal rendelkezett. A Világbank adatai alapján Ukrajna gazdasága – a teljes GDP-t tekintve – 2017-ben már csupán tizede volt a töröknek (1. ábra). Az egy főre jutó GDP alapján 2017-ben – Moldova után – Ukrajna Európa második legszegényebb országa, megelőzi nemcsak Albánia, de Grúzia és Örményország is (vásárlóerő-paritáson és nem vásárlóerő-paritáson egyaránt). Változatlan áron mérve a teljes ukrán GDP 2017-ben még mindig az

1991-es szint kétharmadán állt. Ukrajna az utolsó szovjet utódállam, amely 26 év alatt sem volt képes elérni az 1991-es GDP-szintet – a kelet-ukrajnai konfliktust megelőzően sem. Ez nem a transzformációs krízis elhúzódása, hanem magának az ukrainai transzformációnak a teljes kudarca (Karácsonyi 2017). Ukrajna részesedése a volt európai szocialista és a posztsovjet transzformációs országok aktuális árfolyamon mért teljes GDP-jéből közel harmadára zsugorodott a függetlenné válás és 2016 között.² Mindez nem magyarázható teljes egészében sem a posztsovjet örökséggel, sem a belső viszonyokkal.

1. ábra: Néhány ország teljes GDP-je Ukrajna teljes GDP-jének százalékában (1987–2017)
Total GDP of selected countries compared to the total GDP of Ukraine (% , 1987–2017)

Megjegyzés: A GDP nem vásárlóerő-paritáson, 2010-es amerikai dollárban mérve.

Adatok forrása: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=UA-PL-TR-AT-KZ>.

A legfontosabb belső erőforrásokat meghatározó viszonyok (elvándorlás, növekvő súlyú mezőgazdaság, a szénre alapozott nehézipar fenntartása) az ütközőzóna-jelleg tüneti jelenségei lehetnek Ukrajnában. Ráadásul az európai léptékben is jelentős erőforrások (termőföld, ásványkincsek, munkaerő, az oligarchacsoportok által tulajdonolt tőke és nehézipar) szerepet játszhatnak a nagyhatalmak geopolitikai törekvéseiben is. Arra keresem a választ e regionális földrajzi írásban, hogy a nagyhatalmi centrumok geostratégiai miként tekintenek Ukrajnára: mint emberi és természeti erőforrás-tartalékkerületre (Krausz 2014), vagy mint pufferezónára Oroszország és a Nyugat között, ahogy ezt Friedman (2009, 2014) vagy épp Huntington (1993) megfogalmazta. Van-e esélye Ukrajná-

nak hosszabb távon az adott feltételek mellett politikailag, gazdaságilag stabil országgá válni? Az északi szomszédságban fekvő – hasonló geopolitikai környezetben létező, ám jóval kedvezőbb gazdasági helyzetű (Karácsonyi 2017) – poszt-szovjet állammal, Belarusszal összevetve felvetődik a kérdés, hogy miért volt Ukrajna kevésbé sikeres belső viszonyai stabilizálásában.

Nagyhatalmi versengés Ukrajna területéért

Brzezinski (1997) szerint Ukrajna kitüntetett szereppel rendelkezik a „nagy sakktablán”, kulcs Euráziához, a mackinderi szívtájékhöz, Oroszországhoz. Ukrajna „fontossága nem erejéből és hatalmából adódik, hanem kitüntetett fekvéséből és belső gyengeségéből, ami kiszolgáltatja a nagy geostratégiai szereplők döntéseinek” (Brzezinski 1997, 40.). Ukrajna nélkül Oroszország nem válhat eurázsiai nagyhatalommá (Brzezinski 1997). Orosz nézőpontból a távolság győzte le Napóleont és Hitlert (Friedman 2008), ám a birodalom határa a Szovjetunió széthullásával nyugaton visszahúzódott oda, ahol Moszkóvia idején, 1600 körül volt (Brzezinski 1997). Moszkvától alig 500 km-re van Ukrajna, Oroszország „lányéka” (Friedman 2010), az érte folyó küzdelem a Nyugat szemszögéből valójában Oroszországról és Euráziáról szól. E vélekedések alapján korántsem véletlen, hogy a poszt-szovjet geopolitikai rend végső felbomlása éppen Ukrajnában következett be.

Ukrajna mai területe a Kijevi Rusz szétesése óta ütközőzóna volt, ahol az ukránság csak a hosszabb-rövidebb hatalmi vákuum időszakokban tudott önállóságra szert tenni (Bottlik 2012, 2013). Ilyen időszak volt a poszt-szovjet éra, ám a „harc Ukrajnáért” (Krausz 2014) 2014 után újra kiéleződött. A Kijevi Ruszt 1240-ben leigázó keleti, mongol-tatár hódítók a 15. századtól felváltotta a kialakuló Orosz Birodalom, míg nyugaton a lengyel-litván állam jelent meg hódítóként a 14. századtól. A birodalmak határmezsgyéjén a szökött jobbágyokból verbuválódott katonáskodó réteg, a kozákság vált először önálló politikai-katonai tényezővé a 16–17. század során (Karácsonyi 2008). Az oroszoktól való elkülönülés éppen abból ered, hogy az ukránok más történelmi pályát jártak be a Kijevi Rusz, azaz a még többé-kevésbé egységes keleti szláv állam szétesése után. Az elkülönült etnogenezis eredményeként született meg az ukránság mint önálló nemzet (Magocsi 1996). A széttagoltságból eredően azonban Ukrajna fogalma a 20. század elejéig igen tág határok között mozgott (Karácsonyi, Kocsis et al. 2014). Maga az ország neve – U-krajina – határvidéket, perifériát, peremvidéket jelent (Friedman 2013; Heller 2000). Az ország keleti felén – illetve főként az orosz lakosság körében – az „Ukrajna”, az „ukrán” fogalom Oroszország peremvidékével azonosul.

A második világháború végére lényegében minden ukránlakta terület szovjet fennhatóság alá került. A népek önrendelkezési jogának hirdetése azon-

ban csak a Kreml imperialista terjeszkedési törekvéseit leplezte (Fedinec et al. 2010). Ukrajna mai határait nem függetlenségi harc vagy belső politikai erő, hanem nagyhatalmak döntései által nyerte el. Ukrajna 1954-ben megkaphatta az orosz többségű Krímet is, hisz Moszkvából nézve ennek csupán szimbolikus jelentősége volt akkor. A Szovjetunió széthullását követően azonban csak 1997-re sikerült megállapodásra jutni Oroszországgal a félszigetet érintő több kérdéstről (Rácz 2010), ami előrevetítette a 2014-es eseményeket. A Krím és benne Szevasztopol az orosz birodalmiság számára szimbolikus értékű. Nemcsak kijárat a meleg tengerekre, de a Fekete-tenger, Kis-Ázsia, a Kelet-Balkán és a Boszporusz ellenőrzéséhez stratégiai fontosságú az orosz geopolitikai gondolkodásban. Isztambul (Bizánc), az ortodox egyház egykori központjának, a második Rómának megszerzése Nagy Péter óta geopolitikai cél volt (Gecse 2007). E szemlélet a krími tatárokat is óriási veszélyforrásként értelmezi. Nem véletlen, hogy 1944-es kitelepítésüket követően – a volgai németek és a mesketi törökök mellett – egyedüli deportált népként nem térhettek vissza szülőföldjükre a szovjet időkben (Kőszegi 2016).

Moszkvának elemi érdeke volt, hogy 1991 után Ukrajnát a Független Államok Közösségében (FÁK) tartsa a szoros gazdasági kapcsolatok, a geopolitikai célok és az ott élő 8-10 millió orosz lakos (Csernicskó, Molnár 2015) miatt. Habár Ukrajna a FÁK alapító tagja volt, sosem ratifikálta az 1993-ban elfogadott FÁK-alapokmányt, ami a tagság formai kereteit szabályozta, így csak megfigyelő státusszal rendelkezett. A FÁK laza szövetségi jellege is ukrán nyomásra alakult ki a belavezési tárgyalások során (Brzezinski 1997). A Kreml stratégiája a 2000-es években a súlytalan FÁK helyett egyre inkább az EU ellenpólusaként szolgáló új integráció, az Eurázsiai Gazdasági Unió (EaEU) létrehozása felé terelődött. Ez sokáig elképzelhetetlennek tűnt Ukrajna nélkül, amely az EaEU népességének negyedét, a teljes GDP-nek tizedét tenné ki.

A posztsovjet térség egyensúlya 2004-től, a kijevi narancsos forradalomtól – amely Friedman (2009, 2010) szerint egyben a hidegháború utáni (posztsovjet) korszak lezárása –, illetve a balti államok NATO-csatlakozásától (2004) kezdett látványosan felborulni. Ez egyrészt az orosz geopolitika átalakulásának (Póti 2008, 2015), másrészt a Nyugat posztsovjet térbe történő egyre látványosabb benyomulásának (Duleba 2015), 2008-ra lényegében a hidegháborút lezáró geopolitikai konszenzus felrúgásának következménye volt.³ Míg a NATO keleti bővítését a csatlakozó államok egyfajta „elitklubba lépésként”, az euroatlanti integráció mérőfokaként, a régi tagok pedig szuverén országok demokratikus döntésének tekintették, addig – az integrációból akkorra már lényegében kizárt – Oroszország a saját léte elleni fenyegetésként értelmezte.

Az ukrán lakosság többsége 2014-ig – az orosz intervencióig – nem támogatta a NATO-csatlakozást (Kulyk 2016). 2010-ben a „narancsos elitet” váltó Janukovics-elnökség szinte azonnal elkötelezte magát a semlegesség mellett, deklarálta, hogy nem cél az ukrán NATO-tagság (Rácz 2010). Eközben azonban – az Oroszország által meghatározott – EaEU-hoz való integráció lehetősé-

gével párhuzamosan az EU-s közeledés lehetőségét is nyitva tartották egészen 2013 novemberéig, amikor a Janukovics-elnökség döntéskényszerbe került (Dragneva, Wolczuk 2016; Havlik 2014), és végül elállt az EU-val való társulási megállapodás aláírásától.

Mindez először a Kijevben, majd az ország számos nagyvárosában meginduló tiltakozássorozatba, az ún. euomajdanba, illetve 2014 februárjában az utólag a „méltóság forradalmaként” (Åslund 2015; Fedinec, Cserniczkó 2017a) aposztrofált fegyveres összetűzésbe torkollott, végül Janukovics elnök megbuktatásához vezetett. A kijevi események megtétele Nyugaton is eltérő. A teljesség igénye nélkül míg Åslund (2015) forradalomról, illetve a kormánypárti képviselők „dezertálása” miatti kormányváltásról beszél, addig a Stratfor vezetője, Friedman szerint egyenesen Washington állt a kijevi február végi „puccs” mögött (Global Research News 2014).

A Kreml is puccsként értelmezte a február végi kijevi eseményeket, amellyel egy időben lendült akcióba az orosz hadigépezet a Krímben, ami nyilván nem lett volna lehetséges évekig tartó előzetes tervezés, előkészítés nélkül (Rácz 2015). Az orosz intervenció meglepte a nyugati közvéleményt és váratlanul érte a felálló ideiglenes ukrán kormányt (Åslund 2018). Végül az orosz fegyveres erők árnyékában megtartott – a Nyugat által el nem ismert – 2014. március közepi népszavazás hivatalos eredménye alapján Oroszország de facto magához csatolta a Krímet, megsértve ezzel az 1994-es budapesti memorandumot⁴ és az 1997-es orosz–ukrán megállapodást is. Ezzel párhuzamosan délkelet-ukrajnai nagyvárosokban a 2014. év elején meginduló antimajdan-mozgalom árnyékában oroszbarát fegyveres csoportok szállták meg a kormányzati épületeket. A Novorosszija-projekt (Morelli 2017; Rácz 2014), Ukrajna kettéhasítása végül nem sikerült (Friedman 2016; Tálás 2017), mivel a lakosság szélesebb csoportjainak szimpátiáját csak a Donbaszban, Ukrajna jelentős orosz kisebbséggel (Karácsonyi, Kocsis et al. 2014) rendelkező iparvidékén sikerült megnyerni az új kijevi vezetéssel szemben.

Az események következtében Oroszország ugyan megszerezte a Krímet, azonban elveszítette Ukrajnát az EaEU-projekt szempontjából (Friedman 2016), ami így félbemaradt integráció maradt (Tálás 2017). A Kreml a Donbaszban 2014 nyarán háborúvá szélesedő, időnként intenzívebbé váló orosz–ukrán konfliktussal, ha korlátozottan is, de úgy tudja befolyását kifejteni Ukrajnára (Rácz, Moshes 2014; Tálás 2017), hogy a térség gazdasági-társadalmi jövőjéért nem kell felelősséget vállalnia (Åslund 2018). Ráadásul az euomajdan sem terjedt át Oroszországra „színes forradalomként”, nem idézett elő a 2012-es elnökválasztást kísérő tüntetессorozathoz hasonlót, és Putyin népszerűsége is jelentősen nőtt a Krím (orosz értelmezés szerinti) „visszaszerzését” követően (Lloyd 2018; Parfitt 2014). Friedman (2014) szerint Moszkva csupán a felborult status quo-t tudta visszabillenteni, elrettentve a Nyugatot attól, hogy beljebb hatoljon az orosz érdekszférába.

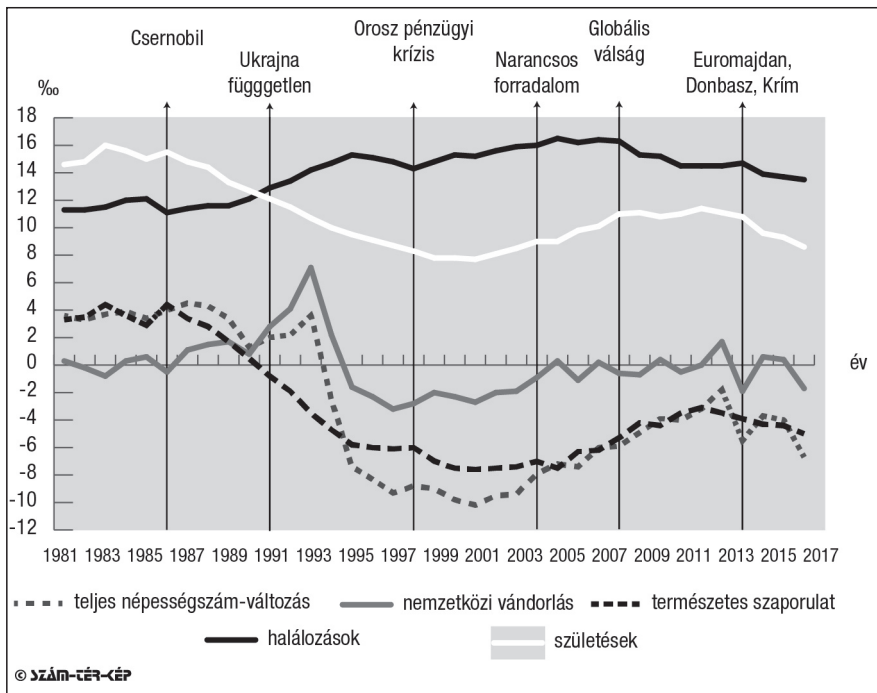
Az új kijevi vezetés szorgalmazni kezdte a közeledést az EU-hoz, amely nem rendelkezett integrálási tervvel, stratégiával Ukrajna kapcsán (Larive

2014). Az integráció hosszabb távon sem realitás (Tálas 2017). Az EU-s társulás, amely miatt a tüntetések eredetileg megindultak, csak 2017. szeptember 1-jén léphetett életbe – a társulás ratifikálását elutasító holland népszavazás miatt –, sőt a vízummentesség bevezetése is 2017 nyaráig húzódott.

Demográfiai vákuumban

Ukrajna a függetlenné válás óta szomszédjaihoz képest is mélyebb demográfiai válságba került, ami az 1990-es években nem a kivándorlásnak, hanem alapvetően a természetes népességfogyásnak volt a következménye (2. ábra). Az utolsó két népszámlálás között (1989–2001) a lakosság mintegy 7,5%-kal, azaz 3,8 millió fővel csökkent, ebből összesen 1 millió fő volt az vándorlásból fakadó veszteség, míg 3 millió fő a természetes fogyás (Karácsonyi 2010a). A gazdasági migráció lehetőségei ekkor még nem nyíltak meg nyugat felé, illetve a szintén mély válságban lévő Oroszország sem volt vonzó alternatíva. A Szovjetunió

2. ábra: Ukrajna fontosabb demográfiai mutatói (1981–2017)
Selected demographic indicators of Ukraine (1981–2017)

Adatok forrása: Ukrán Statisztikai Hivatal, 2014–2017-ben a Krímmel együtt (Orosz Statisztikai Hivatal).

széthullásának időszakában az etnikai alapú migráció volt jellemző. Nagyszámú orosz és zsidó népesség hagyta el ekkor Ukrajnát, ugyanakkor jelentős ukrán népesség is hazatért (Malynovska 2016; Molnár 2005; Shamshur 1998).⁵

Az ezredforduló utáni gazdasági fellendülés és a gyermekvállalás támogatásának hatására ugyan a születésszám 2001 után növekedésnek indult, sőt a halálozási arány is csökkent, ám az éves természetes népességfogyás még a 2000-es évek végén is 3-4% volt. A 2008–2012-es válság csupán időlegesen fogta vissza a 2000-es években meglődülő munkavállalási célú migrációt (Malynovska 2016). Míg az 1990-es években a természetes fogyás, a 2000-es években az elvándorlás volt leginkább hatással a népesség fogyására, addig 2014 óta mindkét hatás egyszerre jelentkezik. A népességvesztés valós méreteiről csak becslések állnak rendelkezésre az ukrán statisztikákban, mivel 2001 óta nem volt népszámlálás az országban. E szerint Ukrajna teljes lakosságának közel ötödét vesztítette el a népesedési csúcs (1993) óta eltelt negyed évszázadban, eközben Belarusz „csupán” 7%-át, Moldova 4-5%-át, Oroszország pedig 1%-át.

Ha kisebb mértékben, de Oroszország is a természetes fogyáshoz kötődő demográfiai válsaggal és drámai előregedéssel (Kashnitsky, Mkrtychyan 2014) küzd. Az utóbbi évek javuló természetes népmozgalma kizárólag a Volga mentén élő muszlim lakosságnak, a Kaukázus népeinek (Nefedova, Polian, Trevis 2001), illetve a közép-ázsiai bevándorlóknak köszönhető (Brunarska 2017).⁶ Valójában az orosz etnikum lélekszáma 2002 és 2010 között 4,9 millió fővel (4,4%-kal) csökkent, miközben az ország teljes lakossága „csak” 2,3 millió fővel (1,6%-kal) zsugorodott a népszámlálási adatok alapján. Az államalkotó orosz nemzet drámai visszaszorulását Oroszországban a legjelentősebb hosszú távú geopolitikai kihívásként értelmezik, ami a legnagyobb kockázat az orosz területi integritás megőrzése szempontjából (Eberstadt 2011; Friedman 2008).

Habár a 2014-es konfliktus óta az ukránokkal szembeni ellenérzések jellemzővé váltak *Oroszországban* (Kuzio 2016), a két nép közötti szoros etnikai, kulturális kapcsolatot a legtöbb esetben rokoni szálak is erősítik. Ez megkönnyíti az oroszországi ukránság integrációját és asszimilációját, így paradox módon Oroszország főként az ukránságra számíthat az orosz etnikum súlyának megőrzésében. Ezt támasztja alá, hogy az orosz etnikum aránya úgy csökkent 4,9 millió fővel 2002 és 2010 között Oroszországban, hogy eközben majd 1 millió oroszországi ukrán (és majd 300 ezer belarusz) váltotta identitását oroszra. A három keleti szláv nép lélekszáma együttesen 6,2 millió fővel, 5,4%-kal csökkent Oroszországban, aminél gyorsabb csökkenést csak a finnugor népek mutattak. Az utolsó két népszámlálás (2002, 2010) között az ukrán etnikum lélekszáma (a belaruszhoz hasonlóan) szűk kétharmadára zsugorodott Oroszországban (2,9 millióról 1,9 millióra), ami a legdrámaibb fogyás volt (a belaruszsal együtt) a 100 ezer főnél népesebb etnikai csoportok között, úgy, hogy eközben bevándorlás volt Ukrajnából. A 8 év alatt bekövetkező 1 milliós, bő egyharmados csökkenés nyilván nem magyarázható a természetes fogyással sem, tehát nagyrészt identitásváltás eredménye (Safronov 2015).

Bár a 2014-ben kirobbant kelet-ukrajnai konfliktus kapcsán Oroszországba érkezett regisztrált menedékkérők száma 400 ezer fő volt 2015-ben (Lendel 2016), a becslések szerint 2,6 millió ukrán állampolgár tartózkodik Oroszországban közvetlenül a konfliktushoz kötődően (Bugriy 2017; Mukomel 2017). Ezek egy része orosz-ukrán kettős állampolgár. Az orosz állampolgárság felvételét ösztönzik azok az intézkedések is, amelyek ukrán állampolgárok oroszországi munkavállalását korlátozzák 2014 óta (Sidenko 2015). Ezt tükrözi, hogy az oroszországi ukránok lélekszáma a 2010-es orosz népszámlálás szerint nem érte el a 2 millió főt, viszont 2015-re a számuk már megközelíti az 5 milliót. Fontos megjegyezni, hogy a becsléseket a konfliktushoz kötődő politikai érdekek – a menekültek számának felszólalása – erőteljesen befolyásolják.

Ukrajnán belül – a becslések szerint – 1,6-1,8 millió belső menekült volt 2016 augusztusában a háború következményeként (Åslund 2018). 2015. februári adatként Sidenko (2015) 980 ezer főt, 2016. tavaszi-nyári adatként Malynovska (2016) és Lendel (2016) 1 millió 26 ezer főt, köztük 22 ezer krími lakost emleget. Ukrajna nyújt menedéket azoknak a krími tatároknak is, akik az orosz fennhatóság alá került Krímben immár nem érzik magukat biztonságban (Korostelina 2015; Kőszegi 2018). A statisztikák azért pontatlanok, mivel a nyugdíjak folyósítása a belső menekülteként való regisztrációhoz van kötve 2014 novembere óta (Åslund 2018; Morelli 2017). Az így regisztrált idős emberek zöme azonban csak azért regisztrálta magát menekültként, mert ukrán nyugdíját szeretné megkapni, holott hosszabb időre el sem hagyta a harcok sújtotta területen lévő lakóhelyét (IOM 2017; Rushing, Bilak 2017).

A Donbasz Kijev által nem ellenőrzött részén a konfliktust megelőzően 8 millió fő élt, ami az ország lakosságának bő ötödét, a foglalkoztatottak negyedét jelentette (Karácsonyi, Mezentsev et al. 2014). Ha a menekültek idézett összlétszámait elfogadjuk, akkor kijelenthető, hogy a Donbasz lakosságának több mint felét veszítette el 2014 óta. Åslund (2018) is 50%-os népességvesztéssel számol. Åslund több forrásra hivatkozva 1 millió főre teszi a Donbaszban lévő nyugdíjasok számát, ami azt jelenti, hogy a háború sújtotta övezetben maradt népesség negyede, de akár fele is nyugdíjas korú lehet! A Donbasz városi népességében 2014 előtt is országosan a legmagasabb volt az idősek aránya (Skrizhevskaja, Karácsonyi, Botsu 2014), mivel ez volt az oroszországi kivándorlás (az orosz etnikai migráció) magterülete, ami a fiatalabb korosztályok nagyarányú elszívását jelentette. Csak Donyeck város esetében volt pozitív a migrációs szaldó.

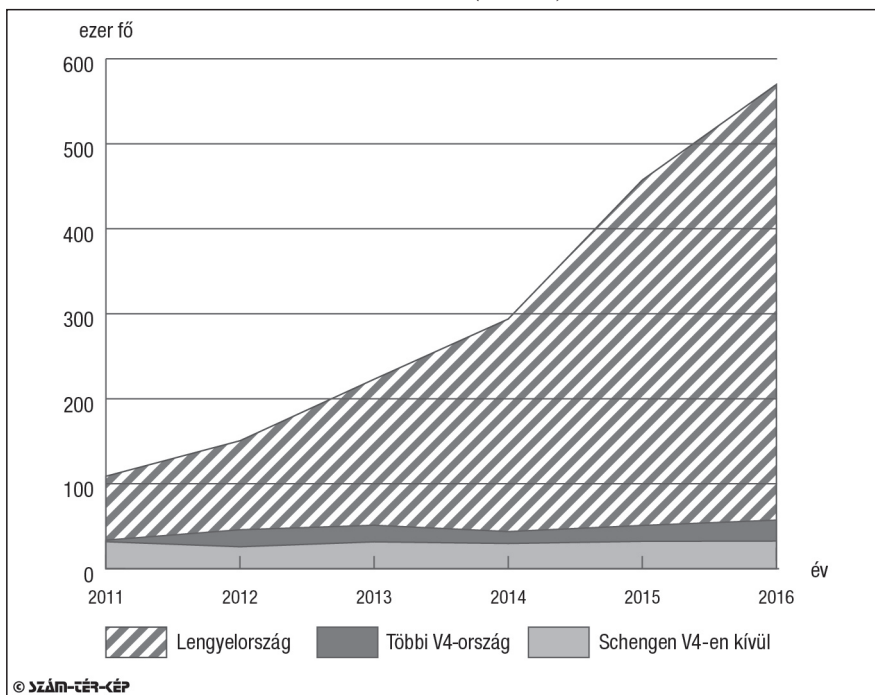
A viseigrádi országokban (V4) – ahonnan az EU gazdasági magterületei eleve elszívják a munkaerőt (Dobson 2009) – a 2008–2012-es globális gazdasági válság után újra felgyorsult a GDP-növekedés, és ezzel párhuzamosan a foglalkoztatás bővülése, ami a 2010-es évek második felére munkaerőhiányhoz vezetett. A V4-ek azonban elzárkóznak a 2015 óta tartó európai menekültválságban érkezettek befogadásától (Kocsis et al. 2016). Az Ukrajnából érkezőkkel szemben teljesen más a lakosság és a politika hozzáállása (Borbély 2015; Kovály, Tátrai, Erőss 2017), ukránokat már a 2014-es konfliktus előtt is jelentős számban fogadtak be

a visegrádiak (Karácsonyi 2014). Számuk 2011-ben 160 ezer fő volt, 120 ezer fő egyedül Csehországban, a legjelentősebb befogadó országban (Kovály, Čermáková 2016). Ukrajnában nagyszámú alulfizetett, mobilis, szakképzett munkaerő áll rendelkezésre, akiket a visegrádi országokba lehet vonzani, különösen a 2014 után kialakult bizonytalan politikai helyzetben (Tátrai, Erőss, Kovály 2016, 2017). Az ukrán állampolgároknak ráadásul a legtöbb esetben nincs is szükségük menekültstátuszra a tartózkodási és munkavállalási engedély megszerzéséhez (Lendel 2016), a V4-ek által nyújtott jogi kedvezményeknek (pl. könnyített magyar állampolgárság, lengyel kártya, könnyített munkavállalási engedélyek) köszönhetően eleve munkavállalóként jelenhetnek meg Európában (Tátrai, Erőss, Kovály 2016, 2017).

Az ukrán állampolgárok száma drámaian megemelkedett 2013 óta a schengeni övezet országaiban (3. ábra) (Malynovska 2016). Az schengeni övezetben tartózkodó, harmadik országból érkezettek közül ukránok kapják a legtöbb tartózkodási engedélyt. E tartózkodási engedélyek 86%-át Lengyelország bocsátotta ki 2015-ben,⁷ ami több mint félmillió főt és az egész schengeni övezetben harmadik ország állampolgárainak kiadott tartózkodási engedélyek ötödét je-

3. ábra: Az adott évben kiadott első schengeni tartózkodási engedélyek száma ukrán állampolgárok számára (2011–2016)

Number of first Schengen residence permits granted in given year to Ukrainian citizens (2011–2016)

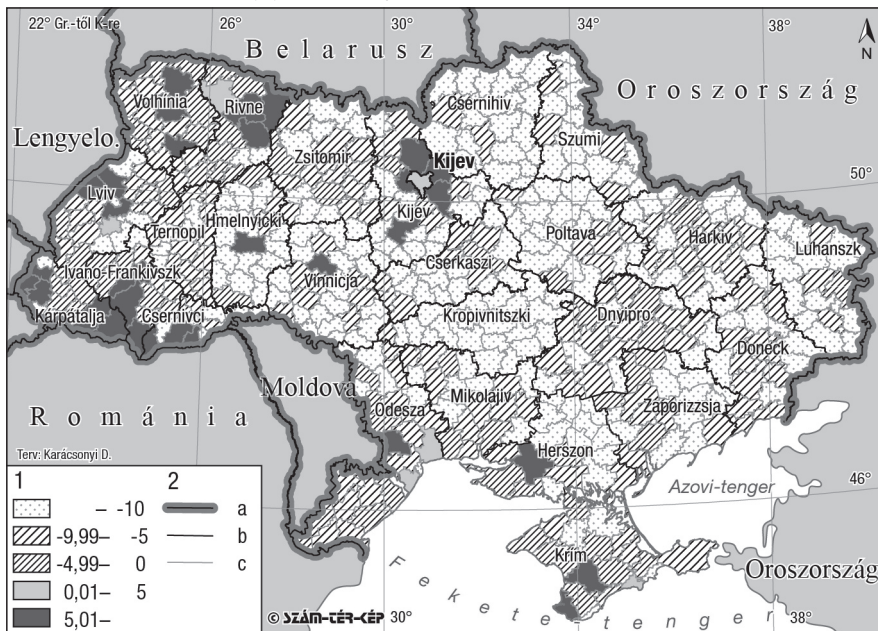
Adatok forrása: Eurostat.

lenti! Az EU-ban 2014-ben az ukránok számára kiadott munkavállalási engedélyek száma meghaladta a 850 ezret (Lendel 2016), amelyek szinte kizárólagos kiadói a visegrádiak. A humán erőforrások elszívásáért Nyugat-Ukrajnában kibontakozó verseny (Kovály, Eröss, Tátrai 2017) mellett a visegrádi országok politikai aktivitása is megélenkülte Ukrajnában a megváltozott geopolitikai viszonyok között.

Nyugat-Ukrajna nemcsak földrajzi közelsége és történelmi kötődései okán, hanem – Ukrajna többi részéhez viszonyított – relatíve kedvezőbb természetes népmozgalmi viszonyai miatt is jelentős népességkibocsátó a visegrádi országok irányába. Nyugat-Ukrajna egyes területein természetes népességgyarapodás volt még a 2000-es években is (4. ábra). Paradox módon Kárpátalja, a kivándorlás klasszikus területe, demográfiai helyzetét tekintve a legkedvezőbb adottságú megye egész Ukrajnában (Karácsonyi, Kincses 2010a, 2010b). A visegrádi országok munkaerő-toborzó politikája tehát nemcsak történelmi okokból irányul Kárpátalja felé (Kovály, Eröss, Tátrai 2017), hanem azért is, mert ott van potenciálisan mobilis munkaerő.

Ukrajna belső térségei a nyugati határtól való távolságuk és előregedő, jelentős arányban inaktív népességük okán nem jelentenek komoly munkaerő-tartalékot. Az ország északkeleti falusias térségeiben a legmagasabb az idősök

4. ábra: Teljes népességszám-változás Ukrajna járásaiban (% , 2003–2013)
Total population change in raions of Ukraine (% , 2003–2013)

Adatok forrása: Ukrán Statisztikai Hivatal.

aránya (Skrizhevskaja, Karácsonyi 2012), amelyet az 1970-es évek eleje óta természetesen fogyás jellemez (Khomra 1989).

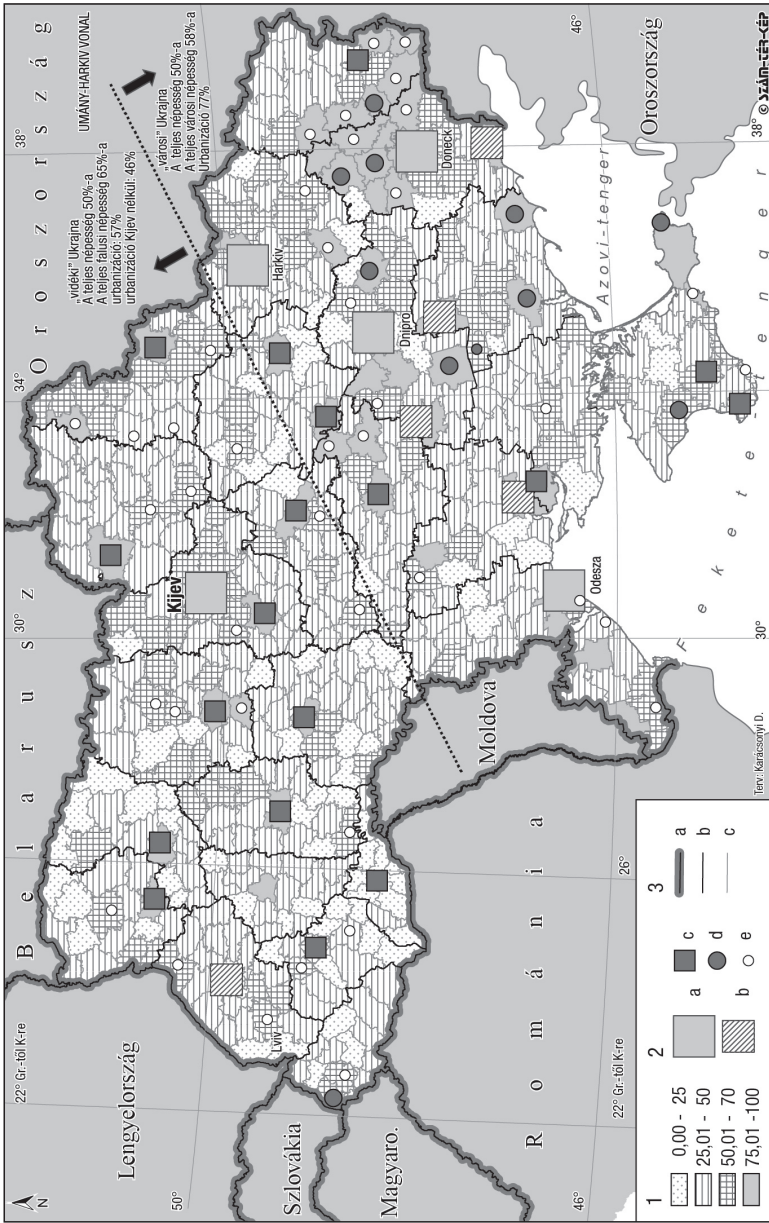
Stratégiai erőforrás: a termőföld

Ukrajna „kenyereskosár”-jellege (Balabanov, Friedlein 1995) a 18. század végétől vált karakteressé, amikor a Dnyesztertől a Donig az egész sztyeppe határvidék orosz fennhatóság alá került. Ez megteremtette a békés, stabil fejlődés lehetőségét és az árutermelő mezőgazdaság kibontakozását, amelyben jelentős szerep jutott az orosz jobbágsághoz képest mobilisabb, a feudális kötöttségek-től mentes ukrán parasztságnak (Subtelny 2000). 1918 elején a központi hatalmak Breszt-Litovszkban először az ukrán kormánnyal kötötték meg az ún. *Brotfrieden*-t (~gabonát a békéért), amelynek eredményeként az 1917-ben kikiáltott – rövid életű – Ukrán Népköztársaság német protektorátus lett (Grelka 2005; Varga 2017). Az 1930-as évek szovjet kollektivizálásával szemben az ukrán parasztság fejtette ki a legnagyobb ellenállást, hisz körükben teljesen hiányzott a kolhozok előképének tekinthető faluközösség (Balabanov, Friedlein 1995). Az ukrán paraszti osztály megtörése az 1932-33-as nagy éhínségben, a csak Szovjet-Ukrajnában 8 millió halálos áldozattal járó *holodomorban* csúcsozott ki (Subtelny 2000), amelynek demográfiai hatásai máig nyomon követhetők (Karácsonyi 2010).

Ukrajnában a falvakban élők száma a 2001. évi, utolsó népszámlálás szerint még mindig 15,8 millió fő volt, ami európai léptékben óriási vidéki embertömeg (Karácsonyi 2010a). E népesség eloszlása az országon belül közel sem egyenletes. Az ország nyugati felén, az Umány–Harkiv-vonaltól (Karácsonyi 2006, 2007) északnyugatra kirajzolódik egy alapvetően vidékies, míg délkeletre egy főként urbánus Ukrajna, ahol rendkívül ritkán lakott vidékies terek vannak (Karácsonyi 2010a) (5. ábra). A munkaképes korú népesség aránya az ország középső, agrártermelés által meghatározott régióiban a legalacsonyabb az előregedés miatt. Az extenzív, szántóföldi gabona- és olajnövény-termesztést felfuttató, a birtok- és tőkekoncentráció útján járó ukrán mezőgazdaság ráadásul egyre kevesebb munkaerőt igényel, ami tovább erősíti a gazdaság húzópólusait jelentő nagyvárosokba való vándorlást (Dövényi, Karácsonyi 2008).

Ukrajna kiváló agrárpotenciállal rendelkezik, itt található a világ csernozjomterületeinek harmada. Területének 86%-a, mintegy 52 millió hektár potenciálisan művelhető (Bot, Nachtergaele, Young 2000). Ebből 32 millió hektár a szántó (ez nagyjából az egész EU-szántóterület harmadának felel meg), ami óriási, ám jelenleg alulhasznosított földtartalékokat jelent, mivel Ukrajna Belarusz mellett az utolsó európai ország, ahol – e cikk megjelenésekor – törvényileg tiltott a mezőgazdasági területek adásvétele. A 2001-ben bevezetett földmoratórium, a földeladások tiltásának folyamatosan halogatott feloldása állandóan napirenden van,

5. ábra: A városi és a vidéki Ukrajna
Urban and rural Ukraine

Jelmagyarázat: 1. a városi népesség aránya (%); 2. fontosabb városok: a. 1 millió fő vagy több, b. 500 ezer – 1 millió fő, c. 200–500 ezer fő, d. 100–200 ezer fő, e. 50–100 ezer fő; 3. határok. Adatok forrása: 2011. évi ukrán népszámlálás.

amely az IMF-hitelek feltétele is (legutóbb 2017 decemberében döntött az ukrán parlament a földmoratórium feloldásának egy évvel történő elhalasztásáról – Prentice 2017). Az ország stratégiai aranytartalmát jelentő termőföld piacának liberalizációja komoly politikai viták tárgya, főként a nyugat-európai és az ukrán földárak rendkívül nagy különbségei miatt (Nivievskiy, Kandul 2011; World Bank 2016). A globális pénzügyi válság (2008) és különösen 2014 óta lényegében a mezőgazdaság az ukrán gazdaság egyetlen dinamikusan növekvő ágazata (Karácsonyi 2011b; Morelli 2017). A földpiac felszabadítása a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelését és a külföldi tőkebevonást ösztönözné.

2016-ban a földek negyede állami kézben volt, míg bő negyedét a földprivatizáció során törpebirtokossá vált – zömmel idős, nyugdíjas – tulajdonosok adják bérebe nagy holdingoknak (ezek tulajdonosai ukránul a *latifundistok*), amelyek főleg gabona- és olajnövény-termeléssel foglalkoznak, és az ukrán agrárexport zömét adják (Plank 2013). A földek kevesebb, mint felét művelik saját tulajdonosaik – nagyrészt törpebirtokosok és parasztgazdaságok (USAID 2016). Az ukrán mezőgazdaságba és élelmiszeriparba jelentős külföldi tőke érkezett eddig is, ám – a földvásárlási moratóriumot megkerülve – illegális, féllegális utakon (Dankevych, Dankevych, Chaikin 2017). A művelt földek fele a tulajdonosok által hosszú távra (Nivievskiy 2017) bérebe adott föld, ahol a feldolgozóiparba szorosan integrált termelés folyik.

Számottevő a külföldiek által bérelt és művelt földterület nagysága is (Fraser 2015; Plank 2013). A hasznosítást célzó külföldi földbérlés alapvetően kettős célú. Egyrészt jelentős a biodízel-alapanyag előállítását szolgáló földbérlés. E téren főként az EU-s országok, különösen Németország konszernjei játszanak nagy szerepet. Másrészt Kína (amely a legnagyobb külföldi földbérlő Ukrajnában, a földek 5%-át bérlti 2013-tól – Spillius 2013) mellett amerikai, szaúd-arábiai és kanadai (ahol a legnépesebb tengerentúli ukrán közösség él) befektetők igyekeznek földhöz jutni (Endres 2015; Plank 2013; The Ukrainian Business Journal 2018). A kínaiak által bérelt földeken szinte kizárólag kukoricatermesztés folyik, így Ukrajna lett a legnagyobb kukoricaexportőr a kínai piacon, megelőzve az USA-t is.⁸ Emellett nagy jelentőségű a hosszú távú, nem hasznosítási célú földbérlés a jövőbeli elővásárlási jog miatt (kvázi lízingelés), a moratórium feloldására spekulálva.

Ipar a változó geopolitikai kontextusban

Az energiaszektor az ukrán gazdaság leginkább reformra szoruló ágazata (Morelli 2017). Az ország gázimport-kiszolgáltatóttségát Oroszország 2014 után is a geopolitika, a nyomásgyakorlás eszközeként használta (Åslund 2015). Az importált orosz gáz beszerzési ára jóllehet 2005 óta folyamatosan emelkedett, 2012-re meghaladta a Gazprom által Németországnak szabott árakat is (Deák,

Muntean 2016), a korábbi ukrán kormányok a „rezsicsökkentést” (Tálas 2017), azaz a lakossági gázár mesterségesen alacsonyan tartását népszerűségük megőrzésének zálogaként tekintették. Ez tetemes piaci torzulásokhoz vezetett (Deák, Muntean 2016), így a lakossági gázárát, amely 2014-ig a beszerzési ár alig 10%-át tette ki, fokozatosan megemelték az IMF által elvárt reformok keretében.

Az ipar leépülése és a megnövekedett gázárak miatt visszaeső lakossági fogyasztás ugyan csökkenti az orosz gázimport iránti keresletet, ám azzal hosszabb távon is számolni kell (Deák, Muntean 2016). Az importfüggőség csökkentésében egyelőre kis szerepe van a 2010-es években Kelet-Ukrajnában és a Kárpátok előterében feltárt palagáztelepeknek (Miskun, Martsynkevych, Simon 2014), amelyek geopolitikai jelentőségét a sajtó hajlamos túlbecsülni (Reuters 2014). A hidraulikus repesztés technológiájával kitermelhető földgázkészlet ugyan a harmadik legnagyobb Európában Franciaország és Lengyelország után (EIA 2013), ám a kitermelést az aggályos környezeti szempontok mellett a kelet-ukrajnai harcok is hátráltatták. Ukrajna még 2013-ban több szerződést kötött az ExxonMobillal, a Chevronnal és a Shell-lel a palagáz kitermelésére (Åslund 2015). Így, együtt a Krím félsziget környéki offshore olaj- és gázlelőhelyek termelésével (Ahmed 2014) – az eredeti tervek szerint 2020-ra – jelentősen csökkenhetett volna Ukrajna orosz földgázimportja (Åslund 2018; Padányi, Tomolya 2017). A Krím azonban elveszett, a palagáz-kitermelés pedig csak 2016-ban indulhatott meg a Dnyeper mentén (Åslund 2018).

A nehézipar helyzetét is nagymértékben befolyásolta a 2014-es fordulat, hisz a termelés jelentős része a harcok sújtotta Kelet-Ukrajnában koncentrálódott. Adarov et al. (2015) és Astrov (2015) 2012-ben 15,7%-ra teszi a Donbasz részesedését az ukrán GDP-ben, illetve 25,2%-ra az exportban. Saját becslésem szerint a Donbasz harcok sújtotta területein realizálódott korábban az Ukrajnában megtermelt összjövedelem 22,3%-a (Karácsonyi, Mezentsev et al. 2014) (1. táblázat).

A Donbasz szénen és vaskohászon alapuló ipara az 1970-es évek eleje óta strukturális válsággal küzd. A globális válság (2008-2012) miatti jelentős visszaesés után az ukrán nagyvárosi térségek (Kijev, Dnyipropetrovszk,⁹ Harkiv) – a Donbasz kivételével – kedvezőbb iparszerkezetüknek köszönhetően (Mrinska 2004) gyorsan javítani tudták relatív helyzetüket. 2012-re a kelet-ukrajnai régiók rangsora is átrendeződött az egy főre jutó GDP alapján: Dnyipropetrovszk megelőzte Donyecket (Karácsonyi, Mezentsev et al. 2014). Donbasz szénbányászata és az ahhoz kötődő kohászat jelentős állami dotációban részesült (Åslund 2015), így szorosan függött a Kijevben születő politikai döntésektől, erőviszonyoktól. Nemcsak az etnikai hovatartozás (Wilson 2016), hanem a gazdasági-szociális függőség is oka volt annak (Marples 2014), hogy a Donbaszban a szeparatizmus ügyét sikerre tudta vinni az orosz beavatkozás. A további dezintegrálódás megállításában kétségtelenül szerepe volt annak, hogy a számos keletukrán ipavállalatot kézben tartó, és az ukrán belpolitikára hatalmas befolyással rendelkező Rinat Ahmetov 2014 májusában – némi kivárás után – végül az egységes Ukrajna ügye mellé állt (Kuzio 2014).

1. táblázat: A Donbasz-konfliktusban 2014-ben a harcok által érintett terület, népesség és jövedelem nagysága – 2012 évi rajonszintű adatokból becslülve
Affected area, population and income during the war in 2014 – estimated from 2012 rayon-level data

Terület	Terület (ezer km ²)	Népesség (ezer fő)	15-65 év közöttiek (ezer fő)	Foglalkoztatottak (ezer fő)	Teljes jövedelem* (millió UAH)
Krím	25,8	2 333,5	1 654,9	488,9	1 322,5
Donyeck	21,8	4 271,4	3 020,4	1132,5	3 979,0
Luhanszk	17,6	3 467,5	2 490,5	946,5	3 218,4
Donbasz összesen	39,4	7 738,9	5 510,9	2079,0	7 197,4
<i>Együtt</i>	<i>65,2</i>	<i>10 072,4</i>	<i>7 165,8</i>	<i>2567,9</i>	<i>8 519,9</i>
% (Ukrajna=100%)					
Krím	4,3	5,1	5,2	4,6	4,1
Donyeck	3,6	9,4	9,4	10,6	12,3
Luhanszk	2,9	7,6	7,8	8,8	10,0
Donbasz összesen	6,6	17,0	17,2	19,4	22,3
<i>Együtt</i>	<i>10,9</i>	<i>22,2</i>	<i>22,4</i>	<i>24,0</i>	<i>26,4</i>

* A foglalkoztatottaknak kifizetett munkabér összege, 2012. évi árákon.

Adatok forrása: megyei statisztikai évkönyvek.

2014 után a lényegében Moszkvából irányított (Rácz 2014; Rácz, Moshes 2014) szakadár területen (amelynek belső viszonyairól csak sajtóhírekből, politikai kommentárokból – Mirimanova 2018 – kaphatunk információt), az ún. donyecki és luhanszki népköztársaságokban, a kis- és közepes vállalatok negyedét elvették korábbi tulajdonosaiktól, harmaduk bezárt, tizedük elhagyta a térséget (Bird, Vdovii, Tkachenko 2015). A szupermarketeket, bankfiókokat kirabolták (Peshkov 2016) vagy védelmi pénzeket szednek tőlük, a gyárak értékesebb berendezéseit Oroszországba szállították (Antikor 2016, Sidenko 2015), a többi ócskavasként értékesítették. A külföldi cégek, láncok veszteségeiket leírva elmenekültek a térségből. A Donbasz ipari óriásai azonban sokáig érintetlenül maradtak, mivel jelentős mértékben orosz tőkéhez is kötődnek. Ilyen például a részben orosz háttérű Industrial Union of Donbas (IUD). Az egykori legnagyobb foglalkoztató a Rinat Ahmetov érdekeltségébe tartozó, a lázadók által uralt terület szénbányáit és hőerőműveit tömörítő DTEK, illetve a kohászati üzemeket birtokló Metinvest tovább működhetett, az ukrán törvényi szabályozás szerint Kijevnek adózva¹⁰ (Åslund 2018), ám a termelése 70%-kal visszaesett a harcok miatt (Morelli 2017) (2. táblázat).¹¹

Mivel Ukrajna legnagyobb bányái mind a szakadárak kezére kerültek, az ukrán széntermelés 2013 és 2015 között a felére esett vissza. Ukrajna 2014-től szén kezdetét importálni, ám 2016-ban az ukrán erőművekben felhasznált szén ötöde továbbra is szakadár területről származott (Centr Razumkova 2016). Ez jelentős bevételi forrás volt a szeparatista területek számára, ami azonban az ukrán törvények szerint illegális terroristafinanszírozásnak számít. A helyzetet súlyosbította, amikor 2017 tavaszán – válaszul a kijevi döntésre, hogy Ukrajna

2. táblázat: A Donbaszhoz és Kelet-Ukrajnához kötődő nehézipari óriások és tulajdonosi hátterük (2018)
Industrial giants of Donbas and Eastern Ukraine and their owners (2018)

Terület	DTEK és Metinvest (Rinat Ahmetov)		Industrial Union of		Privat Group (Ihor Kolomojszki)	Jamukovics körüli egy/kori „család” (részben állami)	Kizárólag állami (pl. Ukroboronprom)
	Szénbányák és na- gyobb szénfűtésű erő- művek	Vas és acélművek, gépgyárak, ve- gyiművek	Donbas (orosz hátterű és Serhij Taruta)	Donbas			
Kelet-Uk- rajna, Don- baszon kí- vül	Zaporizsjai hő- erőmű (Enerhodar), 3600 MW; Krivij rihi hőerőmű (Zelen- odolszki), 3000 MW	Zaporizsstál (Za- porizsjai) helikopter- és repülőgép- motor (Za- porizsjai)	Dnyipro- dzserszinszki vas- gánbányák, feldolgozó- üzem); Nikopol (acél- vözetgyár); Zaporizsjai (acélvözetgyár); Dny- propetrovszki (vasmú)	Krivij Rih (vasércbá- nyák); Marhanec (man- gánbányák, feldolgozó- üzem); Nikopol (acél- vözetgyár); Zaporizsjai (acélvözetgyár); Dny- propetrovszki (vasmú)		Juzszas, interkontinentá- lis rakéta (Dnyipro.); Vil- lanyozdonygyár (Dnyipro.); KRAZ, teher- autó (Kremencsug); Mali- sev gyár, harckocsi (Har- kiv); Turboatom (Harkiv)	
Kijev által ellenőrzött terület, de frontzóna	Dobropillia, Vol- csanszk és Pav- lohrad szénbányái (Donyeck megye); Kuráhivkai hő- erőmű, 1500 MW	Azovsztal (Mari- upol); Iljics vasmű (Mariupol); Avdi- jivkai kokszmú matorszki	Energo- masszpecstál (Kramatorszki)		Kraszni Liman (szénbányák); Szlovjanszki hő- erőmű, 800 MW		
Lázadók ál- tal ellenőr- zött terület	Krasznodon, Szverd- lovszki, Komszo- vuhlehrszi hő- erőmű, 3600 MW; Zujivszka (Zuhresz) hőerőmű, 1200 MW	Donyeckstál (vasmú és kokszmú); Maki- jivka, vasmű és kokszmú; Yenaki- jevi vasmű; Harcizki csőgyár	Alcsevszki vasmű és kokszmú		MAKO holding (szénbányák); Donbaszantracit (szénbányák); Kraszni Lucs); Sztarobesevei hő- erőmű, 1700 MW		

Forrás: vállalati honlapok és sajtóhírek alapján saját gyűjtés.

nem vásárol több szemet a Donbasz szakadár területéről – a szakadárak átvették az irányítást Ahmetov és az IUD ipari és bányáérdekeltségei felett is, amelyek így beszüntették a termelést (Åslund 2018). A szakadár területen így a kohászat és a gépgyártás lényegében leállt. Egyedül a szénbányászat folyik tovább, főként az illegálisan működtetett (*kopanka*), illetve az egykori ukrán elnök, Janukovics körül szerveződött – a sajtó által klánként vagy „család”-ként aposztrofált (Tálas 2017) – csoport érdekeltségébe tartozó bányákban (Makarenko 2017).

Mivel a kelet-ukrajnai nehézipar a helyi nyersanyagbázisokhoz kötődik (Naurodski et al. 2016), a Donbasz elvesztése érzékenyen érintette a lázadók által uralta területeken kívüli, szintén Ahmetov érdekeltségbe tartozó Zaporizzsja és Mariupol kohászatát,¹² illetve az erre épülő gépgyártást a termelési láncok (szén-kocsz-vas-acél) szétesése miatt (Sidenko 2015). Ez tovább súlyosbította az alacsony termelékenységű nehézipar helyzetét. 2013-ban az ukrán GDP tizedét adó gépipari termelés 2014-ben 20%-kal, míg a kifejezetten orosz piacra dolgozó vállalatok termelése 60%-ot is meghaladó mértékben csökkent (Naurodski et al. 2016) Oroszországnak az ukrán termékekre bevezetett embargója miatt (Sidenko 2015). Ez közel 20%-os kiesést okozott a teljes ukrán exportban (Morelli 2017). Az orosz piac kiesése leginkább a Dnyeper menti iparvárosok csúcstechnológiával működő, hadiipari szektorait érintette (Adarov et al. 2015): a rakéta- és repülőgépgyártást, turbínagyártást, atomreaktor-alkatrészek, helikoptermotorok és repülőgép-hajtóművek gyártását. A dnyipropetrovszki interkontinentális-ballisztikus rakétákat gyártó Juzsmas gépgyár bevételei 2014 után negyedére zsugorodtak.¹³ E termékek számára a megnyíló EU-s piac nem perspektíva, amely főként a nyersanyagok – vasérc, nyersvas, acél, gabonafélék, olajnövények, műtrágyák – felvásárlója (Adarov et al. 2015, Sidenko 2015).

Nyugat-Ukrajnát hosszabb távon a német gépipar új összeszerelő bázisává teheti – az olcsó, képzett munkaerő miatt – az EU felé kinyíló szabad kereskedelem, a vámeljárások egyszerűsödése. Előképként a csapi Eurocar, bázisként az egykori lvivi (LAZ), lucki (LuAZ) autóbuszgyár vagy a zaporizzsjai autógyár (ZAZ/Ukravto) is szolgálhat. A folyamat tartós kiteljesedésének fő nyertesei kétségkívül a német gépipari vállalatok, legnagyobb vesztesei pedig éppen a visegrádiak lennének. A keleti ipar leépülése miatt az ukrán gazdaság számára egyszerre kényszer és kiugrási lehetőség, hogy kövessék a visegrádi országok 1990-es években kezdődő újraparosodásának modelljét, és kapcsolódjanak be a határon átnyúló nyugati termelési láncokba (Adarov et al. 2015; Bonner 2017). Igencsak kérdéses azonban, hogy a rendkívül rossz úthálózattal és a mindent átszövő korrupcióval, bürokráciával jellemezhető Ukrajna – a határ menti területein túl (Kovály 2018) is – vonzó lesz-e a befektetők számára.

Következtetések

Az 1990-es évek elején, a Szovjetunió széthullásának idején a belső problémáival elfoglalt Oroszországnak nem voltak olyan gazdasági, katonai kapacitásai, hogy akaratát érvényesíteni tudta volna Ukrajnában egy erősebb FÁK keretében. Négy év távlatából úgy tűnik, hogy a Donbasz és a Krím – Rác 2014-es feltevelésével (Rác 2014; Rác, Moshes 2014) szemben mégis – a befagyott posztszovjet konfliktusok sorát növeli. A különbség csupán a léptékben van. A második legnépesebb szovjet utódállamban a szakadárók uralta terület – nagyságát, népességét és gazdasági jelentőségét tekintve – felülmúlja az összes többi posztszovjet konfliktustérséget együttvéve (Karácsonyi, Mezentsev et al. 2014) (3. táblázat).

Ukrajna még így is túl szorosan kötődik Oroszországhoz (Friedman 2009), túl nagy ahhoz, hogy a Nyugat integrálni tudja. Brzezinski (1997) szerint azonban a Nyugatnak szüksége van Ukrajnára abból a szempontból is, hogy ellenőrzése alatt tartsa Oroszországot. Ukrajna ráadásul óriási erőforrásokkal rendelkezik (munkaerő, termőföld, ásványkincsek), amelyeket az egyes szereplők – mint a visegrádi országok vagy épp a földeket bérlő Kína – a konfliktust kísérő bizonytalan helyzetben igyekeznek megszerezni.

Ukrajna nem tudta kihasználni az 1991-től megnyíló békés történelmi lehetőséget önállósága megszilárdítására. Ennek nem csak külső okai vannak. A politikai tehetetlenség és a mindent átszövő korrupció miatt nagy felelősség hárul a privatizációban meggazdagodott oligarcha elitre is (Adarov et al. 2015; Tálás 2017), amely nem volt képes konszolidálni és fejlődési pályára állítani a gazdaságot (Tálás 2017). 2010-től a külső érdekeket kiszolgáló és a belső erőforrásokat felélő, korrump Janukovics-vezetés (Fluri, Badrack 2016) hatalomra kerülésével vált igazán súlyossá a helyzet, ami 2013 végén társadalmi robbanásához vezetett (Åslund 2015).

Felvetődik a kérdés, hogy az ukrán vagy a belarusz modell (Karácsonyi 2017) volt-e a sikerebb recept a gazdasági túlélés és az ország integritásának

3. táblázat: A posztszovjet térség befagyott konfliktusainak mérete
Size of frozen and hot conflicts in post-Soviet space

Terület neve	Ország	Mióta?	Terület (1000 km ²)	Népesség 2010 (1000 fő)	Részesedés az ország területéből	Részesedés az ország népességéből
Transznisztria	Moldova	1990	4,1	505	12,0%	12,5%
Dél-Oszétia	Georgia (Grúzia)	1991	3,9	51	5,7%	1,0%
Abházia	Georgia (Grúzia)	1992	8,6	242	12,4%	5,0%
Hegyi-Karabah	Azerbajdzsán	1991	11,4	146	13,0%	1,5%
Krím	Ukrajna	2014	25,8	2300	4,3%	5,1%
Donbasz	Ukrajna	2014	~39,0	~7700	~6,6%	~17,0%

Forrás: saját számítás a hivatalosan közzétett statisztikai adatok alapján.

megőrzése szempontjából. A két ország hasonló utat járt be 2014-ig a szovjet érából örökölt nehézipari struktúrák megőrzése tekintetében (Deák, Muntean 2016), Ukrajnában lényegében csak a tulajdonoszerkezet változott. A belarusz gazdaság azonban ez alatt jobban teljesített, a GDP a 2000-es években 10% körüli növekedést mutatott, 2006-ra elérte az 1991-es szintet, míg az ukrán gazdaság lényegében stagnált. Ennek egyik oka, hogy a belarusz iparszerkezet jóval kedvezőbb volt már a szovjet érában is. Másrészt az Oroszországhoz való szorosabb kötődés számos gazdasági előnnyel járt (kedvezményes hitelek, olcsóbb energiahordozó-árak, az orosz piachoz való szabad hozzáférés), a gazdasági kapcsolatokat éles politikai irányváltások sem befolyásolták. Az állami kézben tartott ipar a tulajdonosváltás turbulenciáit kikerülve, a közvetlen állami beavatkozásoknak köszönhetően képes volt a 2000-es évek globális konjunktúráját meglovagolni (Karácsonyi 2017). A belarusz gazdaság több előnyhöz jutott a szoros orosz gazdasági kapcsolatok által, mint amit veszített a transzformáció elodázása, befagyasztása következtében.

Mindemellett Belarusszal szemben több tanulmány is az ukrán átalakulás sikerességét emeli ki (lásd pl. IMF 2014). Åslund (2015) azonban elismeri, hogy a Nyugat által Ukrajnára erőltetett reformok jó esetben hatástalanok, rossz esetben károsak. Adarov és munkatársai (2015) egyenesen óva intettek attól, hogy 2014-ben Ukrajna az 1990-es évek eleji lengyel átalakulás (a gazdasági sokkterápia) modelljét kövesse. Az igen alacsony bázisról 2016-ban meginduló évi 2,5%-os GDP-növekedés – eddig – elég sovány eredmény. Krugman úgy jellemezte a helyzetet 2017-ben egy kijevi konferencián (Hromadske International 2017), hogy a gazdasági növekedés ugyan még nem látszik, de a háttérben jelentős reformok zajlottak. A reformok valós eredményeiről, hatásáról egyelőre nem könnyű reális képet alkotni (Tálas 2017). Ráadásul a Donbaszban zajló konfliktus sok esetben jó ürügy az ukrán kormány számára, hogy elhalasszon számos, a Nyugat által elvárt reformot (Jarábik, Rácz 2018). Ukrajna végül „Marshall-segély” (Åslund 2015) helyett az IMF megszorításaiban részesült, a célzottan a kelet-ukrajnai háború utáni újjáépítést szolgáló nyugati segélyprogramokra pedig egyelőre csak tervek vannak (Jarábik, Rácz 2018).

A reformok nélkülözhetetlen eleme a politikai stabilitás, ami eddig hiányzott az önmaga identitását kereső országban. A 2014-es orosz intervenció hatására kibontakozó ukrán nemzeti összefogás ereje meglepetést okozott (Kulyk 2016; Rácz, Moshes 2014), amivel az orosz geopolitikai *think tank*-ek sem számoltak komolyan (Tálas 2017). Az összefogást Moszkva krími beavatkozása indította el, amely a nyugatos, Európa-párti, korrupcióellenes mozgalomként (Onuch, Sasse 2016) kibontakozó euromajdant az addig gyenge orosz–ukrán etnikai ellentét kiélezése felé terelte (Karácsonyi, Kocsis et al. 2014; Karácsonyi, Mezentsev et al. 2014; Wilson 2016).

A narancsos forradalomhoz képest – amely lényegében csak retorikai fordulat volt (Adarov et al. 2015) – a 2014-es eseményeknek jóval nagyobb hatása van az ukrán társadalomra az önszerveződés szempontjából (Åslund 2015), amit

az ukrán NGO-k aktivitása és a reformokban való részvétele is tükröz (Tálas 2017). Az ország harcot indított a korrupció ellen, 2014 őszén antikorrupciós ügynökséget állítottak fel (Fluri, Badrack 2016), széles körű közigazgatási reform indult el (Brenner 2017), nem kis részben NGO-k részvételével. Az oligarchacsoportok a Janukovics körül szerveződő „család” kivételével ugyan érintetlenül maradtak (Tálas 2017), ám vagyonuk sokat zsugorodott (a Forbes becslése szerint Rinat Ahmetov vagyona 2013 és 2016 között ötödére zsugorodott.), keleti gazdasági bázisaik elvesztése miatt gazdasági erejük megropant (Åslund 2015). A gazdasági megszorítások azonban bármikor fenyegetheti a szociális feszültségeket (Sidorenko 2015), ami kudarcra fenyegetheti a nyugati közeledést (Tálas 2017). A nacionalista törekvések – elég csak a kárpátaljai magyarságot is súlyosan érintő nyelvtörvényre (Cserniczkó 2015) vagy az oktatási kerettörvényre (Fedinec, Cserniczkó 2017b) gondolni – tovább destabilizálhatják Ukrajnát.

Az ukránkérdés megoldása valójában az orosz–nyugati viszony függvénye. Ebben az ukrainai események csupán a szimptomák (Haukkala 2016). Adarov szerint az Eurázsiai Unió és az EU közötti közeledés, végső soron a Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő szabad kereskedelmi övezet a kulcs Ukrajna hosszú távú stabilitásához, területi integritásának megőrzéséhez (Adarov et al. 2015). A Brzezinski (1997) által megfogalmazott Oroszország-dilemma azonban az „új hidegháborúval” eldőlni látszik: Oroszország nem lesz a Nyugat része. Paradox módon éppen az ukránkérdés állította Oroszországot a nyugatos-demokratikus vs. autoriter-birodalmi dilemma elé: Ukrajna nélkül nem lehet Oroszország „európai”, demokratikus állam, Ukrajna nélkül Oroszország „ázsiai”, keleti, birodalmi, izolált jellege erősödik (Brzezinski 1997). Az 1990-es években az orosz–nyugati integráció napirendről lekerülésével kezdődött (Deák, Szunomár 2015), majd Oroszország EU keleti partnerségből való kihagyásával folytatódott (Haukkala 2016), végül a 2014-es ukrán–orosz konfrontációt követő szankciók bevezetésével (Romanova 2016) teljesedett ki az a folyamat, amely Oroszországot a Nyugat helyett Ázsia, Kína és a BRIC országok felé tolja. Ez Ukrajna jövője szempontjából igen kedvezőtlen forgatókönyv.

Jegyzetek

- 1 A fogalom először a NATO 1999-es bővítése kapcsán került be a köztudatba egy New York Times-cikk alapján (Friedman 1998).
- 2 Mivel az érintett országok közül a kisebbekre csak 1995-től hozzáférhetők a GDP-adatok a Világbanknál, illetve 1997-től az IMF-nél, így az 1992-re számított ukrán részesezés nyilván magasabb a valóságosnál. A Világbank adatai alapján számítva 1992: 7,95%, 1995: 4,96%, 2016: 2,75%; az IMF adatai alapján számítva 1992: 6,75%, 1997: 5,25%, 2016: 2,96%. Adatok forrása: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA>, illetve <http://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/UKR>.
- 3 2008 februárjában a Nyugat több országa elismerte Koszovó függetlenségét, ami az 1999-es – Oroszország által hevesen ellenzett – NATO-bombázások óta nem áll szerb fennhatóság alatt.

- A 2005-től meginduló NATO–Ukrajna-dialógus keretében 2008 tavaszán felajánlotta a NATO Ukrajna számára a tagság lehetőségét is. Ugyanekkor megállapodás született a rakétapajzs kiterjesztéséről Lengyelországban és Romániában, amire Oroszország szintén ellene irányuló fenyegetésként tekintett. 2008 augusztusában Grúzia kísérletet tett Dél-Oszétia fegyveres visszacszerzésére, támadást indított az ott állomásozó „békefenntartó” orosz csapatok ellen. Erre már katonailag is reagált Oroszország, de akkor még meglehetősen visszafogottan (Rác 2008).
- 4 Oroszország, az Egyesült Királyság és az USA garantálta Ukrajna, Kazahsztán és Belarusz területi integritását, politikai függetlenségét bármilyen külső erőszakos vagy katonai fenyegetés esetére, cserében a három szovjet utódállam atomsorompó-egyezményhez való csatlakozásáért. Az egyezmény keretében Ukrajna, Kazahsztán és Belarusz lemondott nukleáris fegyvereiről. 1994-ig Ukrajna nukleáris fegyvereználja volt a világon a harmadik legnagyobb. Két évtizeddel az egyezmény aláírását követően mind az USA, mind Oroszország egymást vádolta a memorandum megszegésével. Előbbi a Krím anektálására, utóbbi az amerikaiak által végrehajtott puccsként értelmezett kijevi forradalomra hivatkozott.
 - 5 Mivel a migráció legtöbbször nem végleges, életre szóló döntés, ami a kibocsátó ország statisztikáiban így kevésbé jelenik meg, a 2010 utáni hivatalos ukrán migrációs adatok egyre kevésbé tükrözik a valós trendeket. Az ukrán kivándorlás mértékéről csak az EU-s és orosz tükörstatisztikák alapján (3. ábra) kaphatunk valós képet.
 - 6 Az orosz népszámlálási adatok alapján 2002 és 2010 között az észak-kaukázusi népek lélekszáma 600 ezer fővel, 10%-kal növekedett, eközben a Volga menti tatárok és baskírok lélekszáma (-4,8%) a szláv (-5,4%) és a finnugor (-15%) népekhez képest kisebb mértékben csökkent. A Közép-Ázsiához kötődő üzbegek, tadzsikok és kirgizek száma több mint duplájára emelkedett 2002 (275 ezer) és 2010 (594 ezer) között. Az összes muszlim többségű népcsoport lélekszáma majd 600 ezer fővel, 4-5%-kal növekedett 8 év alatt, 2010-ben az összlétszámuk meghaladta a 14 millió főt (a teljes lakosság tizedét), ám valós számuk az illegális bevándorlás miatt ennél is magasabb lehet.
 - 7 A Magyarországon tartózkodó ukrán állampolgárok számát tekintve csak becslések vannak, mivel 2010 óta a magyar állampolgárság könnyített megszerzésének lehetősége miatt a Magyarországon potenciálisan megjelenő kárpátaljai magyaroknak nem kell tartózkodási engedélyhez folyamodniuk (lásd bővebben: Karácsonyi, Kincses 2010a, 2010b; Kovály, Eröss, Tátrai 2017; Tátrai, Eröss, Kovály 2016, 2017).
 - 8 2013-ban, a földbérleti szerződés aláírásakor még az USA exportált 3 millió tonna kukoricát Kínába, ami 2016-ra visszaesett 200 ezer tonnára. Ukrajna kukoricaexportja Kínába eközben 100 ezer tonnáról (2013) 2,7 millió tonnára nőtt (2016), sőt, 2015-ben meghaladta 3,8 millió tonnát is, ami a teljes ukrán kukoricatermelés 17 (2015), illetve 10%-a (2016) volt – a FAO adatai alapján (<http://www.fao.org/faostat/>).
 - 9 Dnyiporpetrovszk neve 2016 után Dnyipró. Az ún. dekomunizációs törvény (Fedinec, Csernicskó 2016) keretében a következő, e cikkben említett földrajzi nevek változtak meg (régí név – új név): Dnyiprodzserzinszk – Kamjanszke, Kraszni Liman – Liman, Komszomolszke – Kalmiuszke, Krasznodon – Szorokine, Sztahanov – Kadijivka, Szverdlovszk – Dovzsanszk.
 - 10 A védelmi pénzek fizetését, az ukrán államnak és a szakadár köztársaságoknak történő kettős adózást hivatalosan senki nem ismeri el, mert az az ukrán törvények szerint a terrorizmus pénzügyi támogatásának minősülne.
 - 11 A táblázatban fel nem tüntetett krivij rihi Krivorizssztál vasmű az indiai-luxemburgi háttérű ArcelorMittal, az egykor híres M62-es dízelmozdonyokat, a „szergejekeket” is gyártó Luhanszkteplovoz pedig az orosz Transzmas tulajdonában van. Utóbbi 2015-ben beszüntette működését, gépeit leszerelték és Oroszországba szállították. A két megmaradt nagy ukrain vasúti járműgyártó közül a dnyipropetrovszki villanymozdonygyár (DEVZ) állami, míg a metró- és gyorsvasúti szerelvényeket is gyártó kremencsugi KVBZ (Kurikiv Vagonygyár) részben ész tulajdonban van. (Ez a cég volt a budapesti metrószerelvény-felújítási tender során az orosz Transzmas konkurense.)
 - 12 A Metinvest tulajdonában lévő, a frontvonal ukrán oldalán fekvő avdijivkai kokszmű a legnagyobb Ukrajnában (Európában az ötödik). A háború óta a termelése azonban harmadára esett vissza. Helyzete a városért folyó harcokban 2014 nyarán, majd 2017 év elején vált kritikussá.

- 13 A sajtó feltételezései szerint a 2014 óta látványos sikereket elérő észak-koreai rakéta-program mögött valójában a nehéz helyzetbe került Juzmas, vagy legalábbis az onnan kiáramló know how áll, ám ezt a vállalat és az ukrán kormány tagadja (IISS 2017).

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a K 124291 számú, A posztszovjet után (?): A változó kelet-európai pufferzóna társadalmi folyamatainak földrajzi vizsgálata című projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával, illetve az Magyar Tudományos Akadémia 2018. évi mobilitási támogatásával (Regionális folyamatok és globális kihívások Ukrajnában és Magyarországon a 2008-as válság óta) készült.

Irodalom

- Adarov, A., Astrov, V., Havlik, P., Hunya G., Landesmann, M., Podkaminer, L. (2015): *How to stabilise the economy of Ukraine. Background study*. Vienna Institute for International Economic Studies, Vienna
- Ahmed, N. (2014): Ukraine crisis is about Great Power oil, gas pipeline rivalry. *The Guardian*, március 6. <https://www.theguardian.com/environment/earth-insight/2014/mar/06/ukraine-crisis-great-power-oil-gas-rivals-pipelines> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Antikor (2016): *Rosszyane ukraly y vyvezly v RF 18 ukrajnskykh zavodov Donbassa*. augusztus 20. https://antikor.com.ua/articles/119784-rossijane_ukrali_i_vyvezli_v_rf_18_ukrajnskih_zavodov_donbassa (Letöltés: 2018. július 11.)
- Åslund, A. (2015): *Ukraine: What went wrong and how to fix it*. Peterson Institute for International Economics, Washington
- Åslund, A. (2018): *Kremlin aggression in Ukraine: The price tag*. Atlantic Council, Eurasia Center. http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Kremlin_Aggression_web_040218_revised.pdf (Letöltés: 2018. július 11.)
- Astrov, V. (2015): Is Ukraine on the right track of economic reforms? *East European Studies*, 6., 60–77.
- Averre, D., Wolczuk, K. (2016): Introduction: The Ukraine crisis and post-post-Cold War Europe. *Europe-Asia Studies*, 4., 551–555. <http://doi.org/gd55k8>
- Balabanov, G. V.; Friedlein, G. (1995): Kornkammer Ukraine – Behauptung oder Tatsache. *Europa Regional*, 2., 2–7.
- Bendarsevskij, A. (2015): *Poland-Romania-Ukraine: The triangle of strategic alliance, created by Putin*. <http://iwp.org.ua/en/publication/polshha-rumuniya-ukrayina-trykutnyk-strategichnoyispiivpratsi-stvorenyj-putinyim/> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Bird, M., Vdovii, L., Tkachenko, Y. (2015): The great looting of Donbass. *EUobserver*, december 10. <https://euobserver.com/investigations/131428> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Bonner, B. (2017): Alexander Markus: Ukraine investment boom starting. *Kyiv Post*, szeptember 29. <https://www.kyivpost.com/business/alexander-markus-ukraine-investment-boom-starting.html> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Borbély S. (2015): „Az ukrán, utolsó cigány” – a külföldi bevándorlás mikropolitikája egy határvidéki településen, Kispaládon. *Tér és Társadalom*, 3., 3–32. <http://doi.org/cwkg>
- Bot, A. J.; Nachtergaele, F. O., Young, A. (2000): *Land resource potential and constraints at regional and country levels*. FAO, Rome (World Soil Report; 90.)
- Bottlik Zs. (szerk.) (2012): *Etnikai földrajzi kutatások Köztes-Európában*. Szám-Tér-Kép Bt., Budapest
- Bottlik Zs. (2013): A lengyel etnikai törzsterület földrajzi vizsgálata. *Földrajzi Közlemények*, 2., 133–152.

- Brenner J. (2017): Önkormányzati reform és a térbeli tervezés reformja Ukrajnában – ígéretes újra-kezdés. *Tér és Társadalom* 2., 130–136. <http://doi.org/cwkwf>
- Brzezinski, Z. (1997): *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. Basic Books, New York
- Brunarska, Z. (2017): *Developmental and economic consequences of expected population changes in the Russian Federation*. <http://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2017/02/wp94152.pdf> (Letöltés: 2018. július 11.) (Centre of Migration Research Working Paper; 94/152.)
- Buckler, J. (2009): What comes after “post-Soviet” in Russian studies? *Proceedings of the Modern Languages Association*, 1., 251–263. <http://doi.org/dgwpdd>
- Bugriy, M. (2017): Russian Citizenship for Ukrainians: Addressing Russia’s Population Decline. *Eurasia Daily Monitor*, 94. <https://jamestown.org/program/russian-citizenship-for-ukrainians-addressing-russias-population-decline/> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Centr Razumkova (2016): *Enerhetychna haluz’ ukrajiny: Pidsumky 2015 rooku*. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_ener_gal_pidsumky_2015.pdf (Letöltés: 2018. július 11.)
- Csernicskó I. (2015): A nyelvpolitika mint a fegyveres konfliktus egyik ürügye Ukrajnában. *Hungarológiai Közlemények*, 1., 1–14. <http://doi.org/cwkh>
- Csernicskó I., Molnár J. (2015): Valós és/vagy konstruált valóság az ukrán népszámlálásokban. *Regio*, 3., 46–79. <http://doi.org/cwkwj>
- Dankevych, E., Dankevych, V., Chaikin, O. (2017): Ukraine agricultural land market formation preconditions. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 30., 259–271. <http://doi.org/cwkk>
- Deák, A. (ed.) (2015): The end of an era in Eurasia? Conflict in Eastern Ukraine and economic downturn in the post-Soviet space. *East European Studies*, 6., MTA KRTEK VGI, Budapest
- Deák A., Szunomár Á. (2015): Az orosz-kínai reláció a 21. század elején – haszonelvű kapcsolat vagy világpolitikai tandem? *Nemzet és Biztonság*, 1., 3–22.
- Deák, A., Muntean, I. (2016): Energy industry report. In: Deák, A. (ed.): *Mapping out vulnerable sectors in the Eastern Partnership countries*. MTA KRTEK VGI, Budapest, 129–180.
- Dobson J. R. (2009): Labour mobility and migration within the EU following the 2004 Central and East European enlargement. *Employee Relations*, 2., 121–138. <http://doi.org/d7c7wd>
- Dövényi Z., Karácsonyi D. (2008): A munkanélküliség és a jövedelmek területi különbségei Ukrajnában. *Tér és Társadalom*, 4., 159–219. <http://doi.org/cwkm>
- Dragneva, R., Wolczuk, K. (2016): Between dependence and integration: Ukraine’s relations with Russia. *Europe-Asia Studies*, 4., 678–698.
- Duleba, A. (2015): East European crisis: An attempt to interpret its nature and implications for the EU and the Eastern Partnership. *East European Studies*, 6., 78–92.
- Eberstadt, N. (2011): The dying bear. Russia’s demographic disaster. *Foreign Affairs*, 6., 95–108.
- EIA [U.S. Energy Information Administration] (2013): *Technically recoverable shale oil and shale gas resources: An assessment of 137 shale formations in 41 countries outside the United States*. U.S. Energy Information Administration, Washington
- Endres, A. (2015): Wettlauf um die ukrainische Schwarzerde. *Zeit Online*, március 16. <https://www.zeit.de/wirtschaft/2015-03/ukraine-landwirtschaft-schwarzerdemonsanto/komplettansicht> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Fedinec Cs., Vehes, M., Csernicskó, I., Oficinskij, R., Osztapec, J., Szarka, L., Tokar, M. (szerk.) (2010): *Kárpátalja 1919–2009: Történelem, politika, kultúra*. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- Fedinec Cs., Csernicskó I. (2016): Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio*, 1., 73–124. <http://doi.org/cwkn>
- Fedinec Cs., Csernicskó, I. (2017a): (Re)conceptualization of memory in Ukraine after the Revolution of Dignity. *Central European Papers*, 1., 46–71. <http://doi.org/cwkp>
- Fedinec Cs., Csernicskó I. (2017b): Az 2017-es ukrán oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezés-története és tartalma. *Regio*, 3., 278–300. <http://doi.org/cwkr>
- Fluri, P., Badrak, V. (eds.) (2016): *Anti-corruption measures in Ukraine after the Revolution of Dignity: Key legislative aspects*. Center for Army, Conversion and Disarmament Studies, Kyiv

- Fraser, E. (2015): *Who owns agricultural land in Ukraine?* Oakland Institute, Oakland. <https://www.oaklandinstitute.org/blog/who-owns-agricultural-land-ukraine> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Friedman, G. (2008): *The geopolitics of Russia: Permanent struggle*. Stratfor. <https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-russia-permanent-struggle> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Friedman, G. (2009): *The next 100 years. Forecast for the 21st century*. Doubleday, New York, London, Toronto, Sydney, Auckland
- Friedman, G. (2010): *Geopolitical journey, part 6: Ukraine*. Stratfor. <http://www.sunrisewm.com/documents/Geopolitical%20Journey,%20Part%206,%20Ukraine.pdf> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Friedman, G. (2013): *Ukraine: On the edge of empires. On geopolitics*. Stratfor. <https://worldview.stratfor.com/article/ukraine-edge-empires> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Friedman, G. (2014): *Ukraine and the 'Little Cold War'*. Stratfor. <https://worldview.stratfor.com/article/ukraine-and-little-cold-war> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Friedman, G. (2016): *Russia, Ukraine and threats*. Geopolitical Futures. <https://geopoliticalfutures.com/russia-ukraine-and-threats/?format=pdf> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Friedman, T. L. (1998): Foreign affairs; now a word from X. *New York Times*, május 2. <https://www.nytimes.com/1998/05/02/opinion/foreign-affairs-now-a-word-from-x.html> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Gecse G. (2007): *Bizánctól Bizáncig – Az orosz birodalmi gondola*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Global Research News (2014): Washington was behind Ukraine's coup d'etat, in response to Russia's stance on Syria: Stratfor. *Global Research News*, december 20. <https://www.globalresearch.ca/washington-was-behind-ukraine-coup-detat-in-response-to-russias-stance-on-syria-stratfor/5421026> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Grelka, F. (2005): *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42*. Harrassowitz, Wiesbaden
- Haukkala, H. (2016): A perfect storm; Or what went wrong and what went right for the EU in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 4., 653–664. <http://doi.org/gctmq3>
- Havlik, P. (2014): Vilnius Eastern Partnership Summit: Milestone in EU-Russian relations – Not just for Ukraine. *Law and Economics Review*, 1., 21–51. <http://doi.org/cwks>
- Heller M. (2000): *Orosz történelem – I. kötet, Az Orosz Birodalom története*. Osiris Kiadó, Budapest
- Hromadske International (2017): *Economic experts weigh in on Ukraine's progress*. szeptember 19. <https://en.hromadske.ua/posts/economic-experts-weigh-in-on-ukraines-progress> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Huntington, S. P. (1993): The clash of civilisations? *Foreign Affairs*, 3., 22–49. <http://doi.org/bz4257>
- IISS (2017): *The secret to North Korea's ICBM success*. augusztus 14. <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2017/08/north-korea-icbm-success> (Letöltés: 2018. július 11.)
- IMF (2014): *25 years of transition*. Post-communist Europe and the IMF Regional Economic Issues, Special Report, Washington
- IOM [International Organization for Migration] (2017): *IOM Ukraine 2017 Crisis Response Plan*. http://www.iom.int/sites/default/files/country_appeal/file/IOM-Ukraine-2017-Crisis-Response-Plan.pdf (Letöltés: 2018. július 11.)
- Jarábik B., Rác A. (2018): *Donbas diplomacy: Ukraine bides its time*. Carnegie Moscow Center. <https://carnegie.ru/commentary/75814> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Karácsonyi D. (2006): A társadalmi tagoltság és a régiók eredete, arculata Ukrajnában. *Földrajzi Értesítő*, 3–4., 375–391.
- Karácsonyi D. (2007): Ukrajna régióinak települési arculata és a településfejlődés eltérő vonásai. *Földrajzi Közlemények*, 1–2., 21–38.
- Karácsonyi D. (2008): A kelet-európai sztyep és a magyar Alföld mint frontier-területek. *Földrajzi Értesítő*, 1–2., 185–211.
- Karácsonyi D. (2010a): *Ukrajna vidékföldrajza*. Trefort Kiadó, Budapest
- Karácsonyi D. (2010b): The Ukrainian agrarian sector and the global economic crisis. In: Fóti, G., Ludvig, Zs. (eds.): *Economic crisis and political turmoil in Ukraine*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 91–138.
- Karácsonyi D. (2014): Migration flows and trends in the region – in the shadow of giants. In: Erőss, Á., Karácsonyi, D. (eds.): *Discovering migration between Visegrad countries and Eastern Partners*. MTA RCAES Geographical Institute, Budapest, 213–233.

- Karácsonyi D. (2017): Kísérlet a belarusz gazdasági fejlődés értelmezésére: túlélés vagy alternatív modell? *Területi Statisztika*, 4., 608–638.
- Karácsonyi D., Kincses Á. (2010a): Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények*, 1., 31–43.
- Karácsonyi D., Kincses Á. (2010b): Ukrán állampolgárok Magyarországon: nemzeti összetartozás és gazdasági kényszer. *Területi Statisztika*, 3., 334–349.
- Karácsonyi, D. Kocsis, K., Kovály, K., Molnár, J., Póti, L. (2014): East-West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? *Hungarian Geographical Bulletin*, 2., 99–134. <http://doi.org/b53p>
- Karácsonyi, D. Mezentsev, K., Pidgrushnyi, G., Dövényi, Z. (2014): From global economic crisis to armed crisis: changing regional inequalities in Ukraine. *Regional Statistics*, 4., 18–39. <http://doi.org/brv9>
- Kashnitsky, I., Mkrtychyan, N. (2014): *Russian periphery is dying in movement: A cohort assessment of Russian internal youth migration based on census data*. Working Paper. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2542299 (Letöltés: 2018. július 11.)
- Khomra, A. U. (1989): Rural depopulation trends in the Ukrainian SSR: The delimitation and spatial differentiation. In: Stasiak, A.-Mirówski, W. (eds.): *The process of depopulation of rural areas in Central and Eastern Europe*, Polish Academy of Sciences, Warsaw, 173–182.
- Kocsis, K., Molnár Sansum, J., Kreinin, L., Michalkó, G., Bottlik, Zs., Szabó, B., Balizs, D., Varga, Gy. (2016): Geographical characteristics of contemporary international migration in and into Europe. *Hungarian Geographical Bulletin*, 4., 369–390. <http://doi.org/cwkt>
- Kolozsi Á. (2018): Magasrangú volt HM-es vizionált etnikai háborút Erdélybe. *index*, június 3. https://index.hu/belfold/2018/06/03/magasrangu_volt_hm-es_vizionalt_etnikai_haborut_erdelybe/ (Letöltés: 2018. július 11.)
- Korostelina, K. (2015): Crimean Tatars from mass deportation to hardships in occupied Crimea. *Genocide Studies and Prevention*, 1., 33–47. <http://doi.org/cwkv>
- Kovály, K., Čermáková, D. (2016): The role of social capital in economic life of the Ukrainian entrepreneurs in Czechia. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 2., 135–144. <http://doi.org/cj3f>
- Kovály K., Erőss Á., Tátrai P. (2017): „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2., 3–22. <http://doi.org/cj3g>
- Kovály K. (2018): „A mai világban minden a kapcsolatokon, az ismeretségen múlik”: Külföldi befektetők telephelyválasztási döntéseinek jellemzői Kárpátalján az informális etnikai kapcsolatok tükrében. *Tér és Társadalom*, 1., 77–96. <http://doi.org/cwkw>
- Kószegi M. (2016): Kis népek nacionalizmusa az európai posztszovjet térségben. *Földrajzi Közlemények*, 4., 285–296.
- Kószegi M. (2018): A hatalom hálójában: kis nemzetek és etnikumok a Fekete-tenger partján. In: Bottlik Zs. (szerk): *Etnikai földrajzi kutatások Köztes Európában*, ELTE, Budapest, 199–214.
- Krausz T. (2014): Harc Ukrajnáért. *Eszmélet*, 102., 28–33.
- Kulyk, V. (2016): National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*, 4., 588–608. <http://doi.org/cwkw>
- Kuzio, T. (2014): *Guest post: why is Akhmetov not combating separatism?* http://www.taraskuzio.com/media13_files/36.pdf (Letöltés: 2018. július 11.)
- Kuzio, T. (2016): Soviet and Russian anti-(Ukrainian) nationalism and re-Stalinization. *Communist and Post-Communist Studies*, 1., 87–99. <http://doi.org/f8nwtD>
- Larive, M. (2014): Western strategic poverty: The Ukrainian crisis and the new world order. *The Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, 14. Special Issue.
- Lendel, M. (2016): Migration of Ukrainians to Central European countries in the context of the Postmaidan internal and international crisis. *Public Policy and Administration*, 4., 549–563.
- Lloyd, J. (2018): Commentary: Why Putin is still – genuinely – popular in Russia. *Reuters*, március 19. <https://www.reuters.com/article/us-lloyd-putin-commentary/commentary-why-putin-is-still-genuinely-popular-in-russia-idUSKBN1GV25D> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Magocsi, P. R. (1996): *A history of Ukraine*. University of Toronto Press, Toronto
- Makarenko, O. (2017): Blood coal: oligarchs, terrorists and POW labor in Russo-Ukrainian war. *Euromaidan Press*, január 13. <http://euromaidanpress.com/2017/01/13/blood-coal-oligarchs-terrorists-pow-donbas-russia-ukraine/> (Letöltés: 2018. július 11.)

- Malynovska, O. (2016): Migration trends in Ukraine in the context of civilizational choice. *Eastern European Studies*, 7, 53–75.
- Marušiak, J. (2015): Russia and the Visegrad Group – more than a foreign policy issue. *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*, 1–2., 28–46.
- Marples, D. R. (2014): 'King of coal' and the future of Ukrainian Donbas. <https://ukraineanalysis.wordpress.com/2014/06/09/king-coal-and-the-future-of-the-ukrainian-donbas/> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Mirimanova, N. (2018): Donbas businessmen: From victims to peace-builders? Carnegie Moscow Center. <https://carnegie.ru/commentary/75980> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Miskun, O., Martsynkevych, V., Simon, A. (2014): *The dash for gas in Ukraine. Current trends in the production of unconventional reserves*. National Ecological Centre of Ukraine, CEE Bankwatch Network, Kyiv, Praha. <https://bankwatch.org/sites/default/files/dash-for-gas-UA.pdf> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Molnár D. I. (2005): Migrációs tendenciák Ukrajnában a függetlenség kivívását követően. In: Süli-Zakar I. (szerk.): „Tájak-régiók-települések.” *Tisztelegés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt*. Didakt Kft., Debrecen, 274–278.
- Monaghan, A. (2015): A 'new cold war'? *Abusing history, misunderstanding Russia*. Research Paper, Chatham House, The Royal Institute of International Affairs. https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/20150522ColdWarRussiaMonaghan.pdf (Letöltés: 2018. július 11.)
- Moravcsik, A. (2015): Lessons from Ukraine. Why a Europe-led geo-economic strategy is succeeding. *Transatlantic Academy Paper Series*, 10.
- Morelli, V. L. (2017): *Ukraine: Current Issues and U.S. Policy*. Congressional Research Service. <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33460.pdf> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Mrinska, O. (2004): Ukrainian cities as a gateway to the global innovative economy. In: Eckardt, F., Hassenpflug, D. (Hrsg.): *Urbanism and globalisation*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 47–63.
- Mukomel, V. (2017): *Migration of Ukrainians to Russia in 2014–2015*. E-International Relations. <http://www.e-ir.info/2017/05/04/migration-of-ukrainians-to-russia-in-2014-2015/> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Naurodski, S., Benc, V., Lacny, M., Lafiuk, I., Valetka, U. (2016): Machine industry report. In: Deák, A. (ed.): *Mapping out vulnerable sectors in the Eastern Partnership countries*. MTA KRTK VGI, Budapest, 53–128.
- Nefedova, T., Polian, P., Treivis, A. (2001): *Gorod in Derevnya v Evropejskoy Rossii: sto let peremen. (Town and village in European Russia - Changes of one hundred year)*. OGI, Moscow
- Nivievskiy, O., Kandul, S. (2011): *The value of farmland - Expected farmland prices in Ukraine after lifting the moratorium on farmland sales*. German-Ukrainian Policy Dialogue in Agriculture, Institute for Economic Research and Policy Consulting (Agriculture Policy Paper Series; 32.)
- Nivievskiy, O. (2017): *Competitiveness of land rental market and productivity growth in Ukrainian agriculture*. 2017 World Bank conference on land and poverty. 20–24 March, 2017. The World Bank, Washington
- Onuch, O., Sasse, G. (2016): The Maidan in movement: Diversity and the cycles of protest. *Europe-Asia Studies*, 4., 556–587. <http://doi.org/gctmqw>
- Padányi J., Tomolya J. (2017): Háború és béke Ukrajnában, avagy keleten a helyzet változatlán. *Hadtudomány*, 27., 63–83.
- Panyi, Sz., Moroz, A., Szczygieł, K. (2018): Western Ukraine burning. How Russia sets fire to the EU's external border. *vsquare.org*, június 27. <https://vsquare.org/zakarpattia-western-ukraine-burning-how-russia-sets-fire-to-the-eus-external-border/> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Parfitt, T. (2014): Seven reasons to explain Vladimir Putin's popularity cult. *The Telegraph*, november 27. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/vladimir-putin/11257362/Seven-reasons-to-explain-Vladimir-Putins-popularity-cult.html> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Peshkov, V. (2016): The Donbas: Back in the USSR. *European Council on Foreign Relations*, szeptember 1. https://www.ecfr.eu/article/essay_the_donbas_back_in_the_ussr (Letöltés: 2018. július 11.)
- Plank, C. (2013): *Land grabs in the black earth: Ukrainian oligarchs and international investors*. Heinrich Böll Stiftung, Berlin. <https://www.boell.de/en/2013/10/30/land-grabs-black-earth-ukrainian-oligarchs-and-international-investors> (Letöltés: 2018. július 11.)

- Póti, L. (2008): Evolving Russian foreign and security policy: interpreting the Putin-doctrine. *Acta Slavica Iaponica*, 25., 29–42.
- Póti, L. (2015): Evolving Russian foreign and security policy: interpreting the Putin-doctrine. *East European Studies*, 6., 105–119.
- Póti L. (2017): A „resettél” az „új hidegháborúig”: amerikai–orosz kapcsolatok az Obama-korszakban. *Külgügyi Szemle*, különszám, 56–68.
- Prentice, A. (2017): Ukraine’s parliament extends ban on agricultural land sales. *Reuters*, december 7. <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-land-moratorium/ukraines-parliament-extends-ban-on-agricultural-land-sales-idUSKBN1E127C> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Rácz A. (2008): Az orosz haderőreform rövid áttekintése. Magyar Külgügyi Intézet, Budapest (Tanulmányok; 31.)
- Rácz A. (2010): A Fekete-tengeri flottáról szóló orosz–ukrán megállapodás margójára. *Nemzet és Biztonság*, május, 59–65.
- Rácz A. (2014): Nem állam az államban – a kelet-ukrajnai szeparatizmusról. *Nemzet és Biztonság*, 5., 124–131.
- Rácz A. (2015): *Russia’s hybrid war in Ukraine. Breaking the enemy’s ability to resist.* <https://www.fiaa.fi/en/publication/russias-hybrid-war-in-ukraine> (Letöltés: 2018. július 11.) (FIIA Report; 43.)
- Rácz, A., Moshes, A. (2014): *Not another Transnistria. How sustainable is separatism in Eastern Ukraine?* Finnish Institute of International Affairs, Helsinki (FIIA Analyses; 4.)
- Rácz A. (2017): *Divided stands the Visegrad? The V4 have been united towards the Ukraine crisis but remain split concerning Russia.* Finnish Institute of International Affairs, Helsinki (FIIA Briefing Paper; 158.)
- Reuters (2014): *Ukraine crisis sharpens focus on European shale gas.* március 14. <https://www.reuters.com/article/europe-shale-ukraine/ukraine-crisis-sharpens-focus-on-european-shale-gas-idUSL6NOMB1WI20140314> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Romanova, T. (2016): Sanctions and the future of EU–Russian economic relations. *Europe-Asia Studies*, 4., 774–796. <http://doi.org/gctmq>
- Royce, D. (2014): LDPR advises Poland, Romania and Hungary to divide Ukraine. *The Moscow Times*, március 25. <https://themoscowtimes.com/news/ldpr-advises-poland-romania-and-hungary-to-divide-ukraine-33249> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Rushing, E. J., Bilak, A. (2017): *Lives across the frontline: internal displacement in a divided Ukraine.* IDMC. <http://www.internal-displacement.org/library/expert-opinion/2017/lives-across-the-frontline-internal-displacement-in-a-divided-ukraine> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Safronov, S. (2015): Russian population ethnic structure: trends and transformations. *Baltic Region*, 3., 106–120. <http://doi.org/cwk2>
- Shamshur, O. (1998): Migration situation in Ukraine: International cooperation related aspects. *Migration*, 29–31., 29–44.
- Siddi, M. (2016): German foreign policy towards Russia in the aftermath of the Ukraine crisis: A new ostpolitik? *Europe-Asia Studies*, 4., 665–677. <http://doi.org/gd32nt>
- Sidenko, V. (2015): Ukraine’s transformation challenges in the framework of association with the EU and the conflict with Russia. *East European Studies*, 6., 40–59.
- Skrizhevskaya, Y., Karácsonyi, D. (2012): Rural population in Ukraine: assessing reality, looking for revitalization. *Hungarian Geographical Bulletin*, 1., 49–78.
- Skrizhevskaya, Y., Karácsonyi, D., Botsu, K. (2014): Separatism in Donbas in the context of Ukraine’s regional diversity. *Perspectives on Europe*, 44., 50–62.
- Spillius, A. (2013): China ‘to rent five per cent of Ukraine’. *The Telegraph*, szeptember 24. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/10332007/China-to-rent-five-per-cent-of-Ukraine.html> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Subtelny, O. (2000): *Ukraine, a history.* University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London
- Tálas P. (2017): Három évvel az ukrajnai hatalomátvétel után. *Nemzet és Biztonság*, 1., 61–80.
- Tátrai P., Erőss Á., Kovály K. (2016): Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátján az Euromajdan után. *Regio*, 3., 82–110. <http://doi.org/b53q>
- Tátrai, P., Erőss, Á., Kovály, K. (2017): Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary’s growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin*, 3., 203–218. <http://doi.org/cwk3>

- The Ukraininan Business Journal (2018). *Opportunity Reports* AG. <https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/sites/trade/files/attachments/UkraineInvest%20-%20UBJ%20ARO%20report.pdf> (Letöltés: 2018. július 11.)
- Trenin, D. (2014): Welcome to Cold War II. *Foreign Policy*, március 4. <https://foreignpolicy.com/2014/03/04/welcome-to-cold-war-ii/> (Letöltés: 2018. július 11.)
- USAID [United States Agency for International Development] (2016): *Property rights and resource governance - Ukraine*. https://www.land-links.org/wp-content/uploads/2016/10/USAID_Land_Tenure_Ukraine_Profile-1.pdf (Letöltés: 2018. július 11.)
- Varga B. (2017): „Két Ukrajna”? – Ukrajna megosztottságának történeti gyökerei. *Közép-Európai Közlemények*, 1., 155–167.
- Wilson, A. (2016): The Donbas in 2014: Explaining civil conflict perhaps, but not civil war. *Europe-Asia Studies*, 4., 631–652. <http://doi.org/gd55k4>
- World Bank (2016): *Ukraine Special Focus Note: Reforming land markets for agricultural growth*. The World Bank. <http://pubdocs.worldbank.org/en/533471507019477518/Ukraine-Special-Focus-Note-October-2017-en.pdf> (Letöltés: 2018. július 11.)